

૧૫૪૩

નીતિ અને લૌકિક
ધર્મ વિષે.

૧૫૪૩

નીતિ અને લૌકિક ધર્મ વિષે પ્રશ્નોત્તર. ૧૫૪૩

“A CATECHISM OF THE MORAL
AND SOCIAL DUTIES.”

અ નામની અંગ્રેજી ચોપડીનું ભાષાંતર
કરનાર

હરગોવિન્દ દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા.

(વડોદરાના કેળવણી ખાતા સાથે)

આવૃત્તિ ૩જી.

અમદાવાદમાં

ખાડીઆમાં પોલીસ ગેટ પાસે સારંગપુર જવાના
રસ્તાપર મહેતા પીતાંબર ત્રિભૂવનદાસના મકાનમાં
હિતેન્દ્ર પ્રેસમાં પટલ જ્ઞેશંગ મૂળજીએ છાપ્યા.

સંવત ૧૯૩૭—સને ૧૮૮૧.

કીમત રૂ ૦-૨-૩

(કોપીરાષ્ટ.)

પ્રસ્તાવના.

નામદાર વડોદરાના દિવાન સાહેબે પોતાના એક રિ-
પોર્ટમાં જણાવ્યું છે તે ચર્ચા છે કે છોકરાંઓને બુદ્ધિની
કેળવણી સાથે નીતિની કેળવણી મળવી જોઈએ. છોકરાં
જૂનીતિ બણીને લીટી ને લીટી વચ્ચેના સંબંધ જાણે,
પણ તેઓ માણસ ને માણસ વચ્ચેના સંબંધથી અટલે
મનુષ્ય પ્રત્યેના પોતાના ધર્મથી અનુભવો રહે તે ઠીક
નથી. આ ઉપરથી વડોદરાની નિયાજોમાં નીતિની કેળ-
વણી ખાસ રીતે દાખલ કરવા સાહે નામદાર દિવાન
સાહેબની આગ્રહથી આ ભાષાંતર કરવામાં આવ્યું છે.

ભાષાંતર જેમ અને તેમ સેહેલું' ને સમજાય એવું
કરવાની કાળજી રાખ્યા છતાં પણ વિષયની કઠણાશ અને
સંકેતિત ઇબારતને લીધે તે નાની વયના વિદ્યાર્થીઓ
પોતાની જાણે સમજી શકશે એમ લાગતું નથી. માટે આ
ચોપડી ઉપલાં ધોરણમાં અટલે પાંચમા ને છઠ્ઠામાંજ
ચલાવવાની છે. શિક્ષકે દરેક શબ્દ છોકરાંને સારી પેઠે
સમજાવવો; વાક્યનું પ્રયક્કરણ કરીને તેનો ખરો ભાવ
તેમના દિલમાં ઉતારવો; અને વ્યવહારમાં ચાલતા પુરુષ
દાખલા પોતે જણાવીને કે તેમની પાસેથી કદાવીને દરેક
વિષય તેમના મનમાં રમી રહે એવો કરવો. એક પાઠ
પૂરો થાય અટલે છોકરાં પાસે પોતાની ભાષામાં તેની
મતલબ લખાવવી. તેઓ સાહે જોડું કામ કરે ત્યારે તે
વિષે ટીકા કરતાં ચોપડી માંહેલી શિક્ષા દેવી. શિક્ષકે પોતે
આ ચોપડીનું સારી પેઠે મનન કરવું, અટલુંજ નહીં

પણ પોતાની રહેણી કરણી છોકરાં દાખલો લે એવી રા-
ખતી જોઈએ; કેમકે જેમ “યથારાજ તથા પ્રજા” તેમ
“યથા ગુરુ તથા શિષ્ય” કહીએ તો ચાલે; મહેતાશ્રીનાં
જેવાં આચરણ હોય તે પ્રમાણે નિશાળીઆ ચાલે છે.
સંવત ૧૯૩૫.

બીજી આવૃત્તિ.

કેટલેક ડેકાણે શિક્ષકો ચોપડીમાંના અક્ષરે અક્ષર ગો-
ખાવેછે એમ જાણવામાં આવ્યું, તેમ કેટલાક મહેતા-
શ્રીઓએ ચોપડી કકણ પડેછે એમ જાણવું, તેથી આ
વખત કંઈ વધારા કરવામાં આવીછે. ખુલાસાને માટે
ધણે ડેકાણે ટીકા આપી છે. ટીકામાં આપેલાં દૃષ્ટાંત
સૂચના તરીકે સમજી ડેકાણે ડેકાણે શિક્ષકે લાગુ પડતાં
દૃષ્ટાંત આપવાં. ગ્રાવણ સુદ ૧, સંવત ૧૯૩૬.

નીતિ અને લૌકિક ધર્મ વિષે.

પ્રશ્નોત્તર.

પાઠ ૧ લો.

પ્ર. સદ્બુદ્ધિ એટલે શું?

ઉ. ખરૂં જોડું એટલે પુણ્ય કે પાપવાળું કામ જણાઈ આવે એવી આપણા મનમાં પરમેશ્વરે જે બુદ્ધિ મૂકેલી છે તે. એ બુદ્ધિ વિચારશક્તિથી મજબુત થાય છે, અને ધર્મથી તે ડગે નહિ એવી દૃઢ થાય છે; આપણા નીતિધર્મ અથવા કર્તવ્યકર્મ એ બુદ્ધિવડે ઝાળી કઢાય છે.

પ્ર. નીતિનો સૈથી મોટો નિયમ કયો?

ઉ. તે નિયમ એ કે ખીજાઓ તરફથી આપણે જેવી વર્તણૂક ઈચ્છીએ તેવી વર્તણૂક આપણે તેમના તરફ રાખવી. કોઈ આપણું બુદ્ધું કરે તો આપણને જેવું લાગે, તેવું ખીજાઓને પણ લાગવું હશે, એ વિચાર તેમની સાથે વર્તણૂક ચલાવતાં આપણે રાખવો જોઈએ. એ વિષે શ્રીતામાં કહ્યું છે કે,

॥આત્મૌ પ્યેન સર્વત્ર સમં પશ્યતિ યોર્જુન॥

॥સુખ વા યદિ વા દુઃખં સયોગી પરમો મતઃ॥

અર્થ. હે અરજુન પોતાને સુખદુઃખ જેમ લાગે છે, તેમજ સર્વ પ્રાણીઓને સુખદુઃખ લાગે છે, એમ જે

૧ ધર્મશાસ્ત્ર અથવા જે ધર્મ આપણે પાળતા હોઈએ તે ધર્મનો ખીજો અર્થ ફરજ અથવા કર્તવ્ય થાય છે તે અહીં નથી સમજવાનો. ૨ અધ્યાય છઠો, શ્લોક ૩૨ માં.

જીએછે તે પુરૂષને શ્રેષ્ઠ જાણવો.

પ્ર. નીતિનાં અને ધર્મનાં કર્તવ્યકર્મ જૂદાં પાડી શકાય કે નહિ?

ઉ. નજ પાડી શકાય; કેમકે તેઓ એક ખીજાપર એટલો આધાર રાખે છે, અને એક ખીજા સાથે તેઓ એવાં ગુંથાયલાં છે કે તેમને જૂદાં પાડવા મહેનત લેવી એ અણસમજ ભરેલું અને નુકશાનકારક છે.

પ્ર. આ તમામ કર્તવ્યોના ખીજી રીતે કંઈ ભાગ પડી શકે કે નહિ?

ઉ. હા. એમના બે મુખ્ય ભાગ પડે. ૧ લો. સ્વધર્મ એટલે પોતા પ્રત્યે આપણા ધર્મ, અથવા આપણી ખ્યાનગી ફરજો. ૨ જો લૌકિક, એટલે ખીજાના સંબંધમાં આપણા ધર્મ.

પ્ર. સ્વધર્મ એટલે શું?

ઉ. જે ધર્મ મુખ્યત્વે કરીને આપણા પોતા પ્રત્યે છે, એટલે આપણું પોતાનું નિશ્ચિંતપણું ને સુખ વધારવા બહી જેનું મુખ્ય વલણ છે તે.

પ્ર. લૌકિક ધર્મ કેને કહેવા?

ઉ. સંસારના સંબંધથી જે ધર્મો ઉત્પન્ન થાય છે તે; સામાન્ય પણે જનમંડળનું નિશ્ચિંતપણું ને સુખ વધારવા તરફ જે ધર્મોનું વલણ છે તે.

પ્ર. મુખ્ય સ્વધર્મો કયા તે ગણાવો.

ઉ. સ્વચ્છતા, ઉદ્યોગ, પરહેજ (અંદાજો, પરિમિતતા), કર કસર, ધૈર્ય, સંતોષ, વિવેક (અગમ બુદ્ધિ) સહન શીલતા (સખરી), સમતા, વ્યવસ્થા (ગોઠવણ), સ્વપ-

૧. ચિંતાવગરનું-શાંતિ, ૨. મનુષ્ય સમગ્રે-સાર્વજનિક.
૩. હરખથી છલકાયું કે શોકથી ગભરાયું નહિ તે. સુખ-
દુઃખનું સમાનપણું.

રીક્ષા, રવસુધારો, જીર્ણોદ્ધરિયપણું, મન મારવું (સંયમ).

મ. લૌકિક મુખ્ય ધર્મ કયા?

ઉ. પરમેશ્વર અને આપણા કુટુંબ પરિવારના સં-
બંધમાં તેમજ મનુષ્ય માત્રના સંબંધમાં આપણે જે ક-
રજો અદા કરવાની છે તે. જેમ કે; આત્મામાં રહેવું,
સ્વદેશ હિતેચ્છા (દેશાભિમાન), સભ્યતા, કૃતજ્ઞતા, પરો-
પકારબુદ્ધિ, નિષ્કપટ (સાચસીલતા), નમ્રતા (સૌમ્યતા),
પ્રમાણિકપણું, મોટું મન, ન્યાયબુદ્ધિ.

પાઠ ૨ જો.

સ્વધર્મ.

સ્વચ્છતા.

મ. સ્વચ્છતા એટલે શું?

ઉ. શરીર તથા કપડાં લત્તાં મેલાં ન રાખવાની ટેવ.

મ. સ્વચ્છ રહેવાની શી જરૂર?

ઉ. આપણું મન ધડાવ તથા નિયમિત છે એમ
સદામ્ન અને સ્વચ્છતાવડે માલમ પડે છે. વળી લોકો
આપણા વિષે શું કહેશે, તેની આપણને અરે છે એમ
એથી જાણાઈ આવે છે.

મ. મલીન રહેવાથી શું જાણાઈ આવે છે?

ઉ. આપણે સુરત અને અનિયમિત છીએ એવું
મલીન રહેવાથી માલમ પડે છે, જાણે લોકોના મતને તુરંત
ગણતા કે ધિક્કારતા હોઈએ એવું એથી જાણાય છે; અ-
થવા જાણે આપણે પંથ સૌથી ન્યાસ હોય એવું આ-
પણે ડોળ કરીએ છીએ એમ સામાને માલમ પડે છે; પણ
એથી તો આપણી નબળાઈનું માત્ર ઉઘાડી યાય છે.

મ. સ્વચ્છતા શરીરને લાભકારક હશે કે નહીં?

ઉ. હા. સ્વચ્છતાથી કપડાંનું જતન થાય છે, એટલે તેથી કરકસરનો ધર્મ પાળવામાં આપણને મદત મળે છે. એથી આપણા શરીરની આરોગ્યતા સમવાય છે. સાફ સુક રહેનારા માણસ કરતાં ગંદી ટેવના માણસને ખસ, કોહો, દાદર, વિષકેટિક જેવા એવી રોગો વધારે વળગે છે.

પ્ર. સ્વચ્છતા વડે આત્મિક* લાભ કયા કયા થાય છે?

ઉ. શરીર શુદ્ધિથી સ્વાભાવિક રીતે આત્મિક શુદ્ધિને રસ્તે ચઢાય છે. જેમને ખહારના ગંદવાડની ખરેખરી ચીડ હોય છે તેઓને અનીતિરૂપી ગંદવાડ પણ કંટાળો આપે છે. પાપને મલીનપણાની ઉપમા અપાય છે, અને મલીનપણાને ધોઈ નાંખવાની શાસ્ત્રમાં પણ આસ્તા છે; માટે ખહારના પદાર્થોના સ્પર્શ વડે આપણા ઓળીઆને વળગેલો મેલ સાફ કરતાં પાપી કર્મના સ્પર્શ કરીને ચઢતા મેલને ધોઈ નાંખવાની જરૂર પણ આપણને દીસી આવે છે. આચાર હોય તો વિચાર પણ સુધરે.

પ્ર. સ્વચ્છતાની અગત્ય કોણે નથી ગણી?

ઉ. એની જરૂરીઆત થોડી કે ઘણી સમજના સુધ રેલા દેશના લોકોએ ગણેલી છે, અને તેમાંના ઘણા દેશના લોકોએ (જેમ કે આપણે) તેને એક ધર્મનો ભાગ માન્યો છે. નાહ્યા વગર ખવાય નહીં. હજમત કરાવીને નહાવું, ઝાડે ફરી આવીને હાથ પગ ધોવા, વગેરેને આપણે ધર્મનાં આચરણ ગણીએ છીએ, કેમકે એથી સ્વચ્છતા રહે છે.

પાઠ ૩ નો.

ઉદ્યોગીપણું.

પ્ર. ઉદ્યોગીપણું એટલે શું?

*આત્માને લગતા.

ઉ. જે કામમાં કે ધંધામાં આપણે પડ્યા હોઈએ તમાં એક સરખી રીત ને દૃષ્ટિએ મર્યા રહેવાની ટેવ.

પ્ર. મનુષ્યદેહ ધરીને કેમ કામ ન કરતાં દરિદ્રીની પેઠે સુસ્ત થઈ પડી રહેવું તે ઠીક કહેવાય?

ઉ. ના. સૌ કોઈ કામ કરવાજ સરખું છે. * જેમને પોતાના ગુજરાન સારૂ મેહેનત કરવી પડતી નથી તેમણે પણ પોતાની બુદ્ધિ કેળવવાને અને પરોપકારને માટે હરેક રીતે કામમાં ગુંથાવું જોઈએ.

પ્ર. ઉદ્યોગથી શા લાભ થાય છે!

ઉ. શરીરને રોગથી અને મનને દુઃખોર્માથી બચાવનાર ઉદ્યોગ છે; આરોગ્યતા, આનંદ, પૈસો ટકો, સંતોષ, સદ્ગુણ, અને સુખ એ સૌ ઉદ્યોગનાં ફળ છે. જેને જોઈએ તેટલો કામ ધંધો છે તેને દુઃખી સમજવો નહીં.

પ્ર. પોતાના ગુજરાન સારૂ મેહેનત કરવી એ ગેર-આબરૂનું કામ છે વાં?

ઉ. ના. જનમંડળને હિત કરનારા મહાપુરૂષો અને માઠા માઠા રાજાઓ સુધ્ધાં ધણા ઉદ્યોગી થઈ ગયા છે, તો આપણે તે શા લેખામાં. જે ધંધો જાતે નીતિ-સર છે, અને જે અનીતિથી ચલાવવામાં આવતો નથી, તે ગમે તેવો હોય તોપણ હલકો ન સમજવો. ધંધામાં લાજ નથી; ચોરી છિનાળી જેવાં અનીતિનાં કામ કરવામાં લાજ છે.

પ્ર. મનુષ્યે ઉદ્યોગને કેવો માનેલો છે?

ઉ. ઉદ્યોગનેશોથી વધારે આબરૂદાર માન્યો છે; અને આબરૂને હમેશ ધિકારેલી છે.

પ્ર. એમ કેમ?

*શ્રીમંત, વતનદાર કે રાજા જેવા.

ઉ. કેમકે ઉદ્યમ વગર કોઈપણુ આબતમાં કોઈથી જી-અપણું મળવી શકાતું નથી. કહ્યું છે, કે વિદ્યા ધન ઉદ્યમ વિના, કહો જિ પાવે કૌન; વિન ડોલાણ ના મિલે, જ્યું પંહેકો પૌન. (હાથપગ હલાવ્યા વગર વિદ્યા ને ધન તે શી રીતે મળે; પંખાને હલાવ્યા વગર પવન મળતો નથી). આજસથી માણસનું મન અધમ અને પશુવત્ થાય છે.

પ્ર. આ ધર્મ હદપાર બળવાથી કેવું રૂળ થાય?

ઉ. આપણી તંદુરસ્તીને હરકત થાય એવી હદપાર મે-હેનત ન કરવી. જે મળનાર નથી તે મેળવવા મઠે બા-થોડીઆં ન મારવાં. ગેરવાજાની મતલબ પાર પાડવાનો જોટો ઉદ્યોગ પણ ન કરવો. આજસુ રહેવા કરતાં અતિ શ્રમ કરવો પડે તોપણ તે સરસ, કેમકે “માણસ કટાઈ (આજસથી ખવાઈ) જવા કરતાં ધસાઈ (મેહેનત વડે) જાય તે સારું” એવી કહેવત છે. આત્માનો પણ ખરો કાટ આજસ છે.

પ્ર. આજસને કેવી ગણવામાં આવે છે?

ઉ. તેને સઘળા દુર્ગુણની માતા અથવા મૂળ ગણે છે. જેણે જવાનીમાં આજસ રાખી તેને આધિર અવસ્થામાં ને ઘડપણમાં અધમ ને નિરર્થક કામ કરવાં પડે છે. ઘડપણમાં નડતાં ધણાં દુઃખનું કારણ પણ જવાનીમાં રાખેલી આ-જસ છે એમ વિચાર કરીશું તો માલમ પડશે.

પાઠ ૪ થો.

પરહેજ.*

પ્ર. પરહેજ એટલે શું?

* પરિમતતા. અંદાજો.

ઉ. આપણા મનોવિકારને તથા તૃષ્ણાને યોગ્ય રીતે વશ રાખવાં તે. ઝેરલે કામ, ક્રોધ, લોભ, માહ, મત્સર ને માયા રૂપી ને ખટરિય કહેવાયછે તેમાં ભીન ન થઈ જવું તે.

મ. નીતિ ધર્મોની ગણનામાં આ ગુણની પંકિત કેટલામી ?

ઉ. ધણું કરીને પેહેલી; કેમ કે એ વગર સદ્ગુણને દાર નાર, અને દૂર્ગુણને અટકાવનાર કોઈ નથી. ને માટામાં માટી લાલચમાં આપણું મન લપટાવાનું હોય તે લાલચોને ત્યાગ કરાવનાર આ ગુણછે; માટે તેનામાં જીવપણું રહેલુંછે, અને એજ કારણથી નેઆ તને અનુભવેછે તેમને તે માટાઈઆપેછે. પોતાનીઈદ્રિઆને કબજે રાખી નેઆ મનોવિકારને દબાવી શકેછે, તેઆનેજ સાધુ પુરુષ સમજવા.

મ. એથી શા શા લાભ થાયછે?

ઉ. એથી મન નિર્મળ અને તન મજબૂત થાયછે. વળી એથી જન્મના બ્યાધિ દુર થાયછે કે તેમાં ઘટાડો થાયછે. જે શરીરને ચંચળ કરેછે, અને સ્વભાવને કામ-જતા આપેછે. મન અને તન બંનેને તે ખરીસ્વતંત્રતા બક્ષેછે. મંસારમાં ને સ્થિતિ આપણે માટે નિર્માણ થઈ છે, તે સ્થિતિએ ટકાવી રાખનાર પણ એજ છે. મતલબ કે પરહેજ ન પાળી તો આપણે નીચી પાયરીમાં આવી જઈશું; જેમ કે કોઈ આબરૂદાર માણસ જીભ વશ ન રાખીને કેફ કરે કે અનીતિ આચરે તો તે હલકો પડ્યા વગર રહેજ નહીં. લોભનો માર્યો કોઈ નોકર લાંચ લેવા બધ, તો તે સમુજગો ધેર ખસે.

મ. બદપરહેજ વધારનાર સાધન કયાં હશે?

ઉ. ખાવા પીવામાં અકરાંતા વેડા (આ દુર્ગુણ સૌથ

અધમ પ્રકારનો છે), તુરંત વાસનાઓને^૧ તાપે થવાની ટેવ, કામ ધંધા વગર નિરુદ્ધમી રહેવું, અતિ તૃષ્ણા, અને આજસુ સાથીઓ.

પ્ર. બદપરહેણ ઝેટલે શું ?

ઉ. સ્વાભાવિક^૨ ઇન્દ્રિય સુખપર અચોગ્ય શોખ, અ સાધારણ ખાવુ પીવું.^૩ અને ઊંઘવું, ઝોઢવા પહેરવા-માં જોઈએ તે કરતાં વધારે વખત ગુમાવવો, અને મિથ્યા કે અનિયમિત વાંછનાને જોડેકાવી મુકવી એનું નામ બદપરહેણ.

પ્ર. પરહેણની ટેવ પાડવાના સૌથી સારા ઉપાય કયા ?

ઉ. *નિરપકારી ને નીતિની ગમતોથી પણ દૂર રહેવાનો ઢોઢ કોઢ વાર મહાવરો કરવો. ઝેટલે બાણ ગંજીજા જેવી રમતો કે ગાવા બજાવવાની ગમતો પણ મન મારવાને અર્થે કેટલીક વાર છોડી દેવી; પવિત્ર મનથી માનસિક^૪ આનંદનો શોખ વધારવો, ઝેટલે ધર્મની ને સાનની વાતો-ની રચી કરવી; સવળા જીગોના સારા ને પવિત્ર મહાપુ-રોપોના દાખલા ગ્રંથોમાંથી વાંચી સાંભળીને નજર આગળ રાખવા. હરિશ્ચંદ્ર, રામ, વિક્રમ, સીતા, મીનબદેવી, અહલ્યાબાઈ^૫ જેવાં અરિત્ર આપણને સુમાર્ગે મઠાવ્યા વગર રહેશે નહીં.

૧ વ્યભિચાર આદિ. ૨ જેમ કે ખાવું એ સ્વાભાવિક ઇન્દ્રિય સુખ કહેવાય પણ અતિથે ખાઈએ તો માંદા પડાય. એજ રીતે છ ઇન્દ્રિયો વડે જે જે કાર્ય થવાનાં તે માજને થવાં જોઈએ. અતિથેમાં માલ નથી. કહ્યું છે કે અતિથે ન બોલના ને અતિથે ન ચૂપ; અતિથે ન વરસણા ને અતિથે ન ધૂપ. ૩ દારૂ વગેરે કેટલી વસ્તુ વિષે એમાં વધારે અર્થ છે. ૪ કોઈને હલો હરકત ન કરે એવી. ૫ મનનો, આત્માનો. ૬ ઇંદ્રવાણાં.

પાઠ ૫ મેં.

કરકસર.

પ્ર. કરકસર એટલે શું?

ઉ. માલ મીલકતની ધારાત વ્યવસ્થા કરવી. અને આપણી પેદાસ તથા સાધનોના પ્રમાણમાં ઉદાપણથી અને વિવેકથી ખર્ચ કરવો તે.

પ્ર. આ ધર્મ બજાવવાથી શા લાભ થાય?

ઉ. નીતિધર્મમાં સૌથી કઠીણ એવો જે મન મારવાનો ધર્મ તે એથી પ્રાપ્ત થઈ શકે. ઘણા સદ્ગુણનું એ મૂળ છે. નીતિરૂપી મકાનના ચણતરમાં તે સામેાળની ખરાબર છે. દુર્ગુણથી રક્ષણ કરનાર તે એક કિલ્લો છે, અને ઉન્નતિ ^૧ કે ભીંસ ગુણ મળવામાં તે અતિ અગત્યનું સાધન છે.

સમજણ. ઠેક જુગાર વગેરે કુછંદ પૈસા ઉડાવ્યા વગર થતા નથી. જેનો સ્વભાવ કસરીઓ હોય તેનાથી એવા કામમાં પૈસા ખર્ચાય નહીં, માટે એવા તે દુર્ગુણમાં ફસાતો નથી.

પ્ર. કરકસર ન કરવાથી શું નુકશાન?

ઉ. કરકસર વિના અન્યાયી થવાની ખાત્રી ધાસ્તીમાં આપણે આવી પડીએ છીએ. હવે પછી ધંધરને ત્યાં જેનો હિસાબ આપવાનો છે તેની ચોગ્ય વ્યવસ્થા કરવામાં આ ગુણ વિના આપણે ઉડાઉ થઈએ છીએ. મતલબ કે ધંધરકૃપાથી મળેલાં સાધન જેવાં કે હંદ્રિઓ પૈસાટકો વગેરેને આપણે બદરેલીથી ખર્ચાવે રસ્તે વાપરીએ તો ધંધરના માં આગળ આપણે શી જવાબ દઈએ.

૧. કોલ-કોલ-મુંઠ પર્યયને સાંધનાર. ૨ ખાટપણું.

કરકસર વિના ખીજની તંબીઓ* વિષે આપણે બેદરકાર સ્વાર્થિ અને કઠણ કાળજના થઇએ છીએ; એટલે એમ કે પોતાના સ્વાર્થમાં આપણે ઉડાઉ થઇ પૈસા ખરચી નાખતા હોઇએ, તો આપણે પરગણુ શી રીતે થઇ શકીએ. સામાને મદદ કરવાની સત્તા ન હોય ત્યારે તેના દુઃખની દરકાર શી રીતે રખાય? એવું ઘણીવાર બને એટલે પછી દયાભાવ પણ નાશ પામે.

પાઠ ૬ ઠો.

ધૈર્ય.

મ. ધૈર્ય તે શું?

ઉ. ગમે તેવી વિપત્તિ કે દુઃખ આવી પડે તે ખમવાને શક્તિમાન થવાય એવો જે જરૂરનો સદ્ગુણ તેનું નામ ધૈર્ય.

મ. ધૈર્યને ધર્મ શા માટે ગણવો?

ઉ. એટલા માટે કે એ વગર શાંતિ ભોગવાતી નથી અને સુખ મળતું નથી. વળી એથી આપણે દુઃખાણે સદ્ગુણ આચરતા રહીએ છીએ.

મ. આમ કહેવાની શાબિતી શી?

ઉ. જે કોઈ દુઃખથી ડરે છે, અથવા તેના પહેલા દેખાવથીજ હબકે છે, તે ભયનો ગુલામ થઇ રહે છે. તેની જાંદગી ભયમાં ને ભયમાંજ ગુજરે છે. જેનો સ્વભાવ નામદ ને ખીડણુ હોય તેને દુનિયાનો હાસ સમજવો; કેમ કે દુઃખ ફેડવાની તે પડે શક્તિ ધરાવતા નથી, અને સારું કરવાની તેનામાં હિંમત હોતી નથી.

મ. ધૈર્યથી થતા લાભ બતાવો.

*ખીજઓને જેની જરૂર હોય તે.

ઉ. એથી મન દૃઢ થાય છે, અને આવતું દુઃખ દૂર રાખવાને કે તેની અસર ઓછી કરવાને આપણે શક્તિમાન થઈએ છીએ. હરેક ઉમદા મન શક્તિનું * તે રક્ષણ કરે છે તથા તેને મજબૂતી આપે છે. આપણને દુર્ભાગ્યના સપાટાથી દૂર રાખનાર પણુ એજ છે.

અ. ધૈર્યના ખરા પાયા કયા?

ઉ. ઓખું અંતઃકરણ, અને ખંધર ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ.

અ. એનો જરા વધારે ખુલાસો કરી શકશો?

ઉ. જેનું અંતઃકરણ મેલું હોય તેને હૃદયમાં ચિંતા રહે છે કે રખેને આપણા યુનોહ પકડાય ને શિક્ષા થાય. આપણા ધારણને * તથા ધરિદાને સ્વતંત્રપણે વળગી રહેવામાં ખરું ધૈર્ય રહેલું છે. જે પરમેશ્વરને પોતાનો મિત્ર માને છે અને પૃથ્વી ઉપર બનતા સઘળા બનાવ ધ્યાન રાખીને નિહાળે છે તે સિંહના જેવો હિંમતવાન થાય છે. જેણે સંસારમાં પડતાં અનેક સુખ દુઃખ જોએલાં છે ને તડકો છાંયડો વેઠેલો છે તે દુઃખથી હારી જતો નથી. જેને પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ છે તે સંસારના તાપથી હિંમત હારતો નથી.

અ. ધૈર્યની જેવ પાડવાનો ટ્રેષ ઉપાય કયો?

ઉ. જીંદગીના સુખ દુઃખનો તથા જીંદગીની કીમતનો ખરા અડસટો * કાઢવો તે.

૧ શૌર્ય, સત્ય, સંતોષ, શીત, વગેરે ગુણોનું. ૨ અર્થાત્ આપણો જેક જાગવવામાં જે ધારણથી આપણે ચાલવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તેને વળગી રહેવું. રાજા હરિશ્ચંદ્રને માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં તોયે તેણે પોતાનું પણુ મુક્યું નહીં.

૩ જીંદગીમાં કેવાં સુખ દુઃખ સાધારણપણે આવવાં જોઈએ, તથા પોતાની જીંદગી કેટલી અગત્યની છે તેની

પાઠ ૭ મો.

સંતોષ.

પ્ર. સંતોષ એટલે શું?

ઉ. જે સુખ અને કાયદા આપણે ભાગવીએ છીએ તે જાણવાની ઘટિત અને *કુતસંપ્રદિને તથા જે વિપત્તિ આવી પડે તે ધૈર્યથી ને ઈશ્વર પ્રરક્ષાપર નજર રાખી ખમવાના સ્વભાવને સંતોષ કહેછે.

પ્ર. અસંતોષ કયાંથી ઉત્પન્ન થાયછે?

ઉ. આપણા પોતા વિદે હૃદયી જાદે ઊંચું મત બાંધવાથી અસંતોષ પેદા થાયછે, કેમકે તેથી આપણે ધારીએ છીએ કે આપણી કીમત ખીજાઓ આછી કરેછે; અને આપણી સ્થિતિ આપણી લાયકી કરતાં િનીચી છે. જ્યાં નરમાશ છે ત્યાં સંતોષ જરૂર હોય છે.

પ્ર. આ સદ્ગુણ અનુભવવામાં કયો સાધારણ નિયમ કામ લાગે?

ઉ. આપણે કેટલા થોડાને પાત્ર છીએ અને એમ

ગણના જે પેહેલેથી કરી રાજે છે તે પછીથી તેવાં સુખ દુઃખ આવી પડે કે પોતાને વધારે આછું મળે તોપણ ગભરાતો નથી.

* થએલા ઉપકાર જાણવા. આપણને ઈશ્વર તરફથી સુખ ને કાયદા મળેલા છે તે જાણીને તેના ઉપકાર માનવાની પ્રવૃત્તિ સંતોષનું પેહેલું પગથીઉં શરૂ થાયછે. કોઈ થોડા ભણેલાને આછા પગારની નોકરી હોય તથી તે પોતાની હલકી સ્થિતિથી અસંતોષ માને ને ઉપરીઓ મને ઓટા પગાર આપતા નથી એમ જાણી દિલગીર થાય; પણ પોતાની લાયકી કેટલી છે તેનો વિચાર કરે નહિ, અને તેથીજ તે અસંતોષી ને દુઃખી રહે.

છતાં કેટલી વધારે જાળ માણીએ છીએ તેનો વિચાર કરવો. કેમકે તેથી આપણી સંતોષવૃત્તિ દૃઢ થતી જાય છે.

પ્ર. સંતોષથી શા શા લાભ થાય છે?

ઉ. જે પોતાની સ્થિતિમાં સંતોષ માનેછે તેનાથી અવદયા વેગળી રહેછે; તેના -હૃદયમાં સ્વર્ગની શાંતિ રહેછે; તેની આસપાસની સઘળી ઓળે તેને આનંદદાયક લાગે છે; તે સૌ સાથે મળતો રહે છે, અને સૌ તેની સાથે મળતું રહે છે.

પ્ર. અસંતોષમાં શું દુઃખ?

ઉ. અસંતોષથી સ્વાભાવિક રીતે ખીજની સારી સ્થિતિ જોઈએઆછા ઉત્પન્ન થાય છે. અંદેખાઈને કોડો શરીરને ફાલી ખાયછે ને જીંદગીનો નાશ કરે છે. વળી એથી આપણામાં માઠું લાગવાપણુનો તથા ચીડીઆપણુનો દુર્ગુણ આવે છે, અને આવા દુર્ગુણથી આપણે સર્વને અણુગમતા થઈ પડીએ છીએ.

પ્ર. સંતોષને ધર્મ શા માટે કહ્યો હશે?

ઉ. જે સુખ આપણે ભોગવીએ છીએ તે સઘળાં સર્વશક્તિમાન ધૈર્ય આપેલાંછે, એમ જાણીને ધૈર્યનો આપણે ગુણ માનીએ છીએ એવું એથી જણાઈ આવે છે. હરેક ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીએ જેની તાબેદારી ને

૧ આપણાથી જે હલકા હોય તેની સાથેજ આપણી સ્થિતિનો મુકાબલો કરવો; તેમ આપણી સરસાઈ કરતાં નબળાઈ કેટલીછે તેનો વિચાર કરવો એટલે અસંતોષ દૂર થશે.

૨ પશ્ચિમે આપણને પેદા કર્યા ને સૌ સુખનાં સાધનપણુ તેણેજ આપ્યાં, માટે આપણે તેના તાબેદાર ને આશિર્વાદ આપીએજ. પેટનું પૂરું થવા સારું જેની આપણે નોકરી કરતા હોઈએ તેની કેટલી તાબેદારી આપણે ઉ-

કૃતસ્તતા તેના કર્તા પ્રત્યે રાખવી જોઈએ, તેવી તાબેદારી
ને કૃતસ્તતા જગત્કર્તા પ્રત્યે આપણે રાખીએ છીએ તેની
એ નિશાની છે.

પ્ર. વિપત્તિમાં પણ સંતોષ એ એક ધર્મ ખરો કે નહિ?

ઉ. ખરો. દોષ પણ ગિયતિ (વિપત્તિવાળી પણ) એવી
ખરાબ નથી કે જેમાં કંઈ પણ સારું રહેલું ન હોય;
અને આ સરસાઈ કૃતસ્તતા બતાવવાનું અને સંતોષ
રાખવાનું કારણ છે.

પ્ર. સંતોષ આપણામાં આશુ પાણી છે એમ તો બતાવતો
નથી?

ઉ. ના ના. ઇતિહાસમાં ઉત્કૃષ્ટ દૃષ્ટાંત એથી ઉલટાં માલમ
પડશે; એટલે સંતોષી હોઈને પરાક્રમી થઈ ગએલા મહા
પુરુષો ઇતિહાસમાંથી મળી આવશે.

પાઠ ૮ મો.

*વિવેક.

પ્ર. વિવેકનો તમે કેવો અર્થ કરો છો?

ઉ. આપણી સ્થિતિને શું ઘટિત અઘટિત છે તેનો
આપણને જે અનુભવ થઈ ચુક્યો હોય, તે ઉપરથી
આ ચુલુ નીકળે છે. જે વાજળી હોય અને જેથી આપણું

હાથીએ છીએ ને તેનો ફેટલો ઉપકાર માનીએ છીએ? એ
કરતાં માખાપના ઉપકાર વધારે છે, અને પરમેશ્વરના
તો સાથી વધારે છે. ૨ રામચંદ્ર, પાંડવ, વગેરે.

*અગમ બુદ્ધિ. સારી રીતભાત કે આગતા સ્વાગતાને
આપણે વિવેક કહીએ છીએ પણ આ જગાએ તેનો
એટલો ખોલો અર્થ છે કે “સારી રીતભાત” તો તેના

કલ્યાણ થાય એવું પ્રથમથી સાવધાની રાખી આચરવાની
ટેવ નક્કી કરી આપનાર મનના યુગુને વિવેક કહે છે.

પ્ર. વિવે.ને સદ્ગુણ શા માટે કહેવો ?

ઉ. એટલા માટે કે આખી જીંદગીમાં એવો વખત
નથી આવતો કે જેમાં વગર વિચારું ને ગમેતેમ કરવા
છતાં પણ આપણને આંસ ન આવે, કે આપણાં કામ
પાર પડવાની ઉમેદ રહે.

પ્ર. વિવેકથી શા શા લાભ થાય છે ?

ઉ. એથી આપણી વટ વગેરે જળવાય છે ; અને આ-
પણી મહાનૈવૃદ્ધિ કે પ્રતાપી સદ્ગુણો વખાણાય છે. એ
ગુણ આપણા સંસ્કારી સ્વાર્થ સિદ્ધિ કરે છે, આપણાં
સદ્ગુણને આરોગ્યતા જાળવે છે, અને લોકમાં આપ-
ણને માન પમાડે છે. એ વગર કોઈ માણસનો મિત્ર તરીકે
વિશ્વાસ રાખી શકાય નહિ. એ વગર સાર્વજનિક કામ-
કાજને કોઈ યોગ્ય થતું નથી. ધરસંસારની સુખસાતા એ
વગર ભયમાં કે હરકતમાં આવી પડે છે. પરશ્ચમ બુદ્ધિ
વાળા માણસની દોશ્તી કોઈ કરતું નથી, અથવા તેની
દોશ્તી કરવામાં સૌ ભય સમજે છે.

પ્ર. ધણપ્રસાદ જીવાનીઆમાં આ સદ્ગુણ જોવામાં

પેટામાં ક્યાંએ સમાઈ જાય. રીતમાત કરતાં આ વિષય
આચરણને વધારે લાગુ પડે છે. ૧ કોઈ અવિવેકી
બાઈડીને રાંધવા બેસાડી. દૂધપાક સાથે જમણ કરવાનું
હતું તેમાં જોઈતો સામાન—બદામ, ખરેતાં, એલચી,
દાળચોખ્ખા, મસાલો વગેરે તેના માં આગળ મુક્યાં. પેલી
બાઈએ દૂધપાકમાં હિંગનો વધાર કર્યો, અને બદામ
પિશ્તાં વગેરે દાળમાં નાખ્યાં! આ સાધારણ કામમાં
અવિવેકનું અથવા વગર વિચારનું દર્શાવે છે, તે સંસારના
સર્વ કામને લાગુ પાડી શકાય. ૨ જાહર-લોહપથોગી કામ.

આવેછે કે નહિ?

ઉ. ના. જીવાન અવસ્થા હૃદયતાઇ અને પરસ્પર બુદ્ધિથી બરેલી હોયછે; માટે નાનપણથી આપણા વડિલોના ડહાપણને તથા અનુભવને માન આપતાં શીખવું, અને તેમની સલાહને તથા અગમજુદ્ધિને ખુશીથી તાપે થવું.

પ્ર. દુનિયામાં વિવેક અથવા અગમજુદ્ધિ કેવી ગણવામાં આવે છે.

ઉ. લોકોમાં સૌથી ઓછું વધારે મહત્વ છે; કેમકે ઓનું ચાલતર પુત્ર વિચારથી થએલું છે, અને મનુષ્યની સમજ શક્તિનો પૂર્ણ નમુનો જે ડહાપણતેની સાથે એ નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે.

પ્ર. વિવેકના પાયા કયા કયા રાખવા?

ઉ. આપણા દરેક કર્તવ્યને અંતઃકરણથી માન આપવું; અને આપણા ઝમતને દૃઢપણે વળગી રહેવું. આ બે પાયા ઉપર આ ગુણનું ચાલતર ચાલવું. જે ઓમ ન કર્યું તે ઓજ વિવેક અગમ થઈ સુરચાઈ અને આપરવાઈ માત્ર શીખવશે.

૧ નજીકનો—પાસેનો. ૨ આપણે કરવા ચોગ્ય કે ન કરવા જેવાં કામ સમજવાં, અને એકને માન આપવું ને ખીજાને ધિક્કારવું જોઈએ. ૩ ખીજાને રાજી કરવા કે મતલબ સાધવા કેટલાક લોક પોતાનાં દૃઢ મત પાલ ફેરવી નાખેછે ને સામાને રાજી કરવા હાજી હા કરેછે કે મરજીમાં આવે તેમ વરતે છે. એમ કરવાથી આપણા મતની નબળાઈ, કે અવિવેક માલમ પડે છે. કોઈપણ મત વિવેકથી પાંચવું, અને તે છેવટે સુખી વિવેકથી પાળવું.

પાઠ ૯ મેં.

સહન શીલતા.

પ્ર. સહનશીલતા એટલે શું?

ઉ. સહનશીલતા એ એવી ગુણ છે કે જેવડે બડબડ કર્યા વગર દુર્દૈવ્ય સહન કરી શકાય, હાથવરાળ કર્યા વગર શરીરની વેદના ખમી શકાય, ખીજાએ કરેલી ખીડા ઠપઠો આપ્યા વગર વેઠી શકાય, ચીડાયા વગર અંડન એટલે પ્રતિપક્ષીનાં વેણુ સાંખી શકાય, અને ખીજાની ખરાબ ચાલ ઠીકા કર્યા વગર સહી શકાય.

પ્ર. એને કર્તવ્ય કમે શા માટે ગણે છે ?

ઉ. એટલા માટે કે એથી ઉલટો સ્વભાવ રાખ્યો તે સર્વ શક્તિમાન ધર્મીની સામા થવા ખરાખર છે; કારણ તેની આસાથી કે તેની રજાથીજ સઘળાં દુઃખ આપણા ઉપર આવી પડે છે.

પ્ર. સહનશીલતાથી શા શા લાભ થાય છે?

ઉ. માથે આવી પડેલી આપત્તિ એથી ઓછી થાય છે, આપત્તિમાં મન થાંત રાખવાથી જોઈતી મહેનત કરવાને, અને કાવતી જોગવાઈ સામી લેવાને આપણે શક્તિમાન થઈએ છીએ. જોઈતી મહેનત, અને કાવતી જોગવાઈના ઘટિત ઉપયોગવડે આપણે ઘણું કરીને પાછા સારી સ્થિતિમાં આવી શકીશું. સહનશીલતાથી શરીરની વેદનાનું જોર કમી થાય છે; અને શરીરનો ખાંધો જનિરાગી ને

૧ ખીરજ, સજુરી. ૨ આપણી રહેણી કરણી વિષે, બાપણુ વિષે, પુસ્તક વિષે જે સખત ઠીકા થાય તે ખમીશકાય. ૩ સામાવાજો. ૪ જોમનાથી સહન થતું નથી તે ચિંતામાં રહે છે, અને ચિંતાવડે શરીર ખરાબ થાય છે.

કાવતવાળો થાયછે.

પ્ર. એથી થતા ખીજ કાંઈ તમે બતાવી શકો છો?

ઉ. સહનશીલતાથી ધણું કરીને દુશ્મનનું જોર કામી થાય છે, ને જીલમી માણસ પણ *ખોશીઆળો થઈ જાય છે. જેમનું સારું મન મેળવવા જોગ હોય, તેમના તરફથી સારું મન (આપણા વિશે) આપણને સહનશીલતાથી પ્રાપ્ત થયે. સહનશીલતામાં ગમ ખાવાનો અથવા સાંખી રહેવાનો અર્થ આવે છે અને એ ગુણવર્તે આવા લાભ થાયછે.

પ્ર. રાજકીયને કેટલાક ઉતરતી જાતનો સદ્ગુણ કેમ ગણે છે વાડ?

ઉ. કેમકે આપણી પ્રકૃતિમાં જો ગર્વિષ્ટ *વૃત્તિઓ રહેલી છે તેમની પંક્તિમાં તે ખરાબર આવી શકતી નથી. કદાચ એ ઘેર્ય કરતાં પણ મંદ, અને ખીજ ધણા ગુણ કરતાં ઓછી પ્રતાપી હશે, તોપણ તે સૌથી વધારે ઉપયોગી સદ્ગુણ છે એમ સમજવું.

પ્ર. ઘેર્યમાં ને એમાં શો તફાવત?

ઉ. ઘેર્યને કેટલેક દરજ્જા સાર્વજનિક સદ્ગુણ ગણી શકાય, અને તેનો ઉપયોગ મોટે મોટે પ્રસંગેજ થાયછે. સહનશીલતાને ઘરસંસારી સદ્ગુણ કહી શકાય, અને તે નો ખપ ઘડીએ ઘડીએ પડે. કેટલાકમાં * ઘેર્યનો ગુણ

*ખોશીઆળો અથવા મોડો પડે. રહિમત, શૌર્ય, દેશાભિમાન વગેરે. એવા ગુણને અપજગુણ પણ કહે છે. સહનશીલતા જેવા ગુણને મંદગુણ કહે છે કેમકે તેમાં કાંઈ કરવા કરતાં ખમવનું છે. ૨ રણસંગ્રામમાં ને તવે મોટે પ્રસંગે સંકટથી નહિ કરતાં હિંમત રાખી શકે એવો માણસપણ વખતે પોતાના કુટુંબમાં સહેજસાજ ખતરી ખટ પડે પણ સાંખી ન શકે.

સર્વોત્તમ છતાં પણ તેમનામાં સહનશીલતાનો ગુણુ ધણો કમી હોય એમ બને છે. સૌથી શ્રેષ્ઠ તેજ કે જોતું મન સદા સર્વદા શાંત ને સ્વસ્થ રહે છે.

પાઠ ૧૦ મો :

સમતા.

પ્ર. સમતા કોને કહીએ?

ઉ. મનની નિરાશા અને મનની તૃષ્ણા એ બંનેથી જો અલગ છે તે.

પ્ર. એને ધર્મ શા માટે ગણવો?

ઉ. કારણ કે એ વગર હૃદયાર ધસડાઈ જવાની ભાડી ધાસતી રહેછે. એ વગર પોતાને દોષ દેવાની, સંસારમાં નિહાળતા મળવવાની, ને ગુના કરવાની પણ ધાસતી રહેછે.

પ્ર. સમતા શામાં રહેલી?

ઉ. જેમ અસુખ ને અણચિંતનમાં દુઃખની સ્થિતિને માટે સહનશીલતા છે તેમ સુખસાતાની સ્થિતિને માટે સમતા છે. આપણી ધૃષ્ટિવાંછના, આપણાં આચરણ, આપણાં મોજશાખ, અને આપણાં મનોવિકારને બરાબર હૃદમાં રાખવાની અંદર સમતાનો ઉપયોગ છે.

પ્ર. આ કૃત્ય કારણ પૂર્વક છે એમ સાબીત કરો.

ઉ. કોઈ પણ ક્રિયાનો પેહેલો અંકુર “આપણી ધૃષ્ટિ-

૧. એના અર્થ માટે પેહેલા પાકની ટીકા જુઓ. ૨ ફણગો. કોઈ પણ કામ કરતા અગાઉ તે કરવાની ધૃષ્ટિ આપણા મનમાં પ્રથમ યાયછે; માટે જો મનમાં બરાબર ધૃષ્ટિનો ફણગો ફટવા દીધો, તો પછી બરાબર કામ કરવાની લાલચ થયા વગર રહેતી નથી.

આ ને ચાહનાઆ છે, માટે તેઓ જો ખરાપણની ને સદ્ગુણની હદ ઉલંઘન કરે, તો આપણે અંતે નિરાશ થવું પડે; એટલુંજ નહીં પણ આપણે પાપ પણ કરવું પડે. જો આપણાં આચરણમાં આપણે હૃદયી બહાર જઈએ, તો આપણી તંદુરસ્તી તથા મુખ્ય કરીને આપણા સદ્ગુણનો ભંગ થાય; કેમ કે હૃદયી બહાર જવા જતાં આપણું અંતઃકરણ કે આપણો ધર્મ (શાસ્ત્ર) કબુલ ન કરે એવે રસ્તે ચાલવાની આપણને લાલચ થાય છે.

ખ. આપણા જાજ શોખને અને મનોવિકારને તે કેવી અસર કરે છે?

ઉ. જાજ શોખમાં ને મનોવિકારમાં હૃદયાર કુખવાધી આનંદ, આરોગ્યતા, ને નિરપરાધી પણાનો નાશ થાય છે. કૃપાળુ ધૃધરે જે કંઈ આપેલું છે તેનો ઉપયોગ ડાહ્યા ને સારા માણસ ઉપકાર સાથે કરશે; તે ઇન્દ્રિય સુખના દાસ ન થવાની સંભાળ રાખશે; અને સલામત* ને સુખરૂપ એવો જે સમતાનો ગુણ તેને તજી ન દેખાને તેઓ સાવચેત રહેશે.

પાઠ ૧૧ મો.

વ્યવસ્થા.

ખ. વ્યવસ્થા એટલે શું?

ઉ. આપણા સઘળા ધંધા રોજગારમાં નિયમિત ગો-
ઠવણ એ વડે હરેક કામને યોગ્ય સ્થળ^૧ અને પુરતા
વખત આપી શકાય છે.

*જેથી વિદ્ય ન આવી પડે એવો. ૧ ગોઠવણ. ૨ હરેક
કામ ક્યારે ને ક્યાં કરવું એની જો ખરાબર ગોઠવણ કરી
રાખી હોય તો તે કામ સારી રીતે ને નિયમપૂર્વક થાય છે.

પ્ર. એને ધર્મ ગણવાનું શું કારણ?

ઉ. કારણ એ કે ગોઠવણ વગર જીંદગીની કોઈ પણ સ્થિતિને આપણે જોઈએ તેવી ઉપયોગી કરી શકતા નથી. વ્યવસ્થા વગર ગડબડાટ થઈ રહે છે. જ્યાં બહારની પણ ગરબડ છે ત્યાં મન પણ શાંત ને ગુંચવણ વગરનું રહેવું શકેલ છે. એવે વખતે મન ને કંઈ કરવા ધારણે તે કંઈક મંદીથી પાર પડવું અશક્ય છે.

પ્ર. વ્યવસ્થાની સામે કોઈવાર વાંધા લેવામાં આવે છે તે કયો?

ઉ. એવું કહેવામાં આવે છે કે વ્યવસ્થા કંઈ જિંદગી અક્કલ ખતાવતી નથી; પરંતુ તે મનનું હલકાપણું બતાવે છે.

પ્ર. આ વાંધા ખરો છે?

ઉ. ના. હરેક બાબતમાં નેએ. *દીર્ઘ સુધ્ધિના થઈ ગયા છે તેઓએ આ ગુણ બરાબર પાળેલા માલમ પડે છે.

પ્ર. આ વાતને ટેકો મળે એવું કાંઈ દર્શાવ આપી શકશો?

ઉ. હા. એક પ્રખ્યાત રાજકારભારીને કોઈએ પૂછ્યું

* અંગ્રેજ લોકો ઘણું કામ કરી શકે છે તેનું એક કારણ વ્યવસ્થા છે. બહુ કામ કરનારા આવતી કાલ શું શું કામ ક્યારે કરવું તેનું વખત પત્રક સુતી વખતે બતાવી રાખે છે, અને તે વખત પત્રક પ્રગણેજ ખીજે દહાડે કામ કરે છે. વચ્ચે કોઈ મળવા આવે તો તેની વખતે મુલાકાત પણ લેતા નથી. નિયમબંધી કામ કરવાથી ઘણું કરી શકાય છે ને દુરસદપણ મળી શકે છે. એવા લોકનાં કામ ચઢી જતાં નથી, ને તેમનું મન ગુંચવારામાં પડતું નથી.

કે તમે આટલું બધું કામ શી રીતે કરી શકો છો? તબ્બુ જવાબ દીધો, “કોઈ પણ કામ એકદમ કે તેનો વખત આગળ વગર ન કરવાનો મેં ઠરાવ કરેલો છે તેથી હું બધું કરી શકું છું.”

પ્ર. વ્યવસ્થાથી શા શા ફાયદા થાય છે?

ઉ. સૌથી કીમતી એવો જે વખત તેનો એથી ઘણો અચાવ થાય છે. ઘણાં કામ માથે લેવાની અને તે પૂરાં કરવાની એવી શક્તિ આવે છે. એથી ગત દૃઢ ને ગુચ્છવળ વગરનું રહે છે, સ્વભાવ શાંત ને સ્થિર રહે છે, સંસારી આબાદી વધે છે, અને જ્ઞાન ધર્મજીવવામાં વિશેષ મદદ મળે છે.

પાઠ ૧૨ સે. ૧.

સ્વપરીક્ષા.

પ્ર. સ્વપરીક્ષા એટલે શું?

ઉ. આપણાં મન, આપણી કરણીનાં કારણ, અને આપણી આલ નિયંત્રક એ વિશેષ અરેખરી ને તરફદારી રાખ્યા વગર તજવીજ કરવી તે.

પ્ર. આ ફરજ તમે શી રીતે બજાવશો?

ઉ. વિશેષ કરીને અમારા સ્વભાવમાં જે જે ખામીઓ હશે તે સંબંધી રાતને સમયે કે એકાંતમાં અમે અમારા પંડને સવાલ કરી જોઈશું. વળી જે સ્વાભાવિક કે

① ઘણા વિદ્યાર્થી કહે છે કે શિક્ષક પાઠ બહુ આપે છે તે કરવાનો વખત અમને મિલકુલ મળતો નથી, પણ તેઓ જો અમુક વખતે અમુક કામ કરવાનું નક્કી કરે અને તે પ્રમાણે કામ કરે તો જોઈએ તે કરતાં વધારે વખત તેમને જરૂર મળશે. આ રીતે કામ કરવાની શિક્ષકે વિદ્યાર્થીને જેવ પાડવી જોઈએ.

પ્રસંગી^૧ માહજળ અમને લાગવાની હશે તે વિશે પણ અમે આપારા મનને પ્રભ કરીશું. એમ કરવાથી આપારા સ્વભાવ સુધરશે, અને માહજળમાં રસતાં અમે બચી શકીશું.

પ્ર. સ્વપરીક્ષાથી શા શા ફાયદા થાય?

ઉ. સઘળા સ્તાનમાં જે સૈથી અગત્યનું પોતાવિષેનું^૨ સ્તાન તે એથી ગળેછે. ખરું પુછવા તો એનાં ફળ એવાં લાભ કારક છે કે એથી આપણી સઘળી ખામીઓ તજાય છે, અને આપણે વધારે સારા ને ડાહ્યા થઈએ છીએ.

પ્ર. આત્મસ્તાન અથવા પોતાને ઓળખવાથી શા લાભ થાય છે તે બતાવો ?

ઉ. પોતાની ઓડ ખાંપણથી જે માણસ માહિતગાર છે તે જે તેમને સુધારવાને કે તજવાને યત્ન કરે તો તેને પોતાને પોતાની મૂરખાઈ અને નબળાઈ માલમ પડેજ. જે પોતાને ખરેખરો ઓળખે છે તેને ખીજાઓની સારી નરસી હાલતને માટે લાગે છે. ખીજા વિષે મત ખાંધવામાં તે વધારે અદલપણું રાખે છે, અને પોતાના જાતિબાધની^૩ ઓડ ખાંપણ વધારે ઊદારતાથી દરચુજ્જર કરે છે.

૧ કોઈ પ્રસંગ અથવા સમયને અનુસરતી; જેમ આપણને જીગાર રમવાની બિલકુલ ટેવ ન હોય, પણ કોઈ વખતે જીગારી મિત્રોની ટોળીમાં રસાયા ને તેઓ રમવાનો આતિ આમહ કરે. એવે વખતે દૃઢ મનતા માણસ હોય તેજ પોતાનો હરેક રીતે બચાવ કરી શકે છે. ૨ આત્મસ્તાન. નરસમ મહેતાએ કહ્યું છે કે “જ્યાં લગી આત્મા તત્વ ચિન્હો નહીં, ત્યાં લગી સાધના સર્વ જુદી”. પોતાના ગુણ દોષની કે પોતામાં જે હીર હોય તેની કાંચકસ પરીક્ષા તો વીરલા પુરૂષજ કરી શકે છે; અને જે કરી શકે છે તે સત્પુરૂષ નીવડે છે. ૩ મનુષ્ય જાત-સઘનાં માણસ.

પાઠ ૧૩મો.

સ્વસુધારો.

પ્ર. સ્વસુધારો એટલે શું?

ઉ. સર્વ શક્તિમાન ધર્મરે ને 'મનની અને તનની શક્તિઓ જન્મથી આપણને બહેલી છે તેને વધારણી કે પૂર્ણ કરવી તે.

પ્ર. આ ધર્મ બળવવાનું આપણા મનમાં ઉતરે તેને માટે કારણ ક્રીયાં ક્રીયાં છે?

ઉ. એક તો એકે તન મનની શક્તિઓને સુધારવાનું ને તેમનો રૂઠો ઉપયોગ કરવાનું આપણને પરમેશ્વરે સોંપેલું છે; માટે તેનો હિસાબ આપણે પરમેશ્વરને ત્યાં આપવો પડશે એ નક્કી છે. બીજું એ કે જનતા મહેનત વગર એ-માંની કોઈ પણ શક્તિ પરિપૂર્ણ થતી નથી.

પ્ર. માત્ર ભણી ગણીને વધારે હુંશિયાર થાય છે, અને કોઈ થોડો હુંશિયાર થાય છે, તેનું શું કારણ હશે?

ઉ. તેનું કારણ તેમની બુદ્ધિ કરતાં તેમની વધારે એકાદી મહેનત અને 'આગ્રહ' છે; કેમકે શરીર શક્તિઓની પેઠે મનશક્તિઓ પણ કસરતથી વધતી જાય છે, અને મહાવ-રાથી તેમાં નવા ગુણ અને કૌવત પણ આવતાં જાય છે.

પ્ર. આ ધર્મની અવગણના કરવી તે શા માટે વચ્ચે-

૧ સ્મરણ શક્તિ, તર્ક શક્તિ વગેરે. મહેનત અને મહાવરાથી એ શક્તિઓ ખીલે છે. અષ્ટાવિધાની ધણું પાદ રાખી શકે છે તે મહાવરાને લીધે. અભણ કરતાં ભણેલા વધારે વિચારવાનું હોય છે, કેમકે તેમની તર્ક શક્તિ ભણવાથી કસાઈને વધી હોય છે. ૨ મર્યા રહેવું, મહાવરા કર્યા કરવો. શાસ્ત્રોમાં રોજ પાઠાયણ કરી જાય છે, ત્યારે હજારો શ્લોક તેમને કંઈ રહે છે.

ડવા લાયક છે?

ઉ. શા માટે જો એવું ક્રીધાથી ^૧મધ્વરદત્ત બક્ષિશો ત-
રફ આપણે ચિહ્નાર કદિ નહિ તો નહિ પણ બેદરકાર-
પણું રાખીએ છીએ એવો ભાવ તેમાંથી સમજાય છે. વળી
આપણે ગમે તેવી રીતમાં હોઈએ, તોપણ એવું ક્રીધાથી
આપણે હલકા પડીએ છીએ, આપણાં કર્તવ્ય કરવાને
અચોક્ષ ધર્મએ છીએ, અને જનમંડળને આપણે ઘણું
કરીને નકામા થઈ પડીએ છીએ.

પ્ર. આ ધર્મની અવગણનાથી વિશેષ કરીને બાળકો
ક્રીયા દોષમાં પડે છે?

ઉ. તે દોષ એ છે જો, માળાપે સારી રીતે પોષણ કરી
આપણા શરીરને શક્તિ આપી તથા ભણાવી મનને કૌવત
આપ્યું તે એવી ઉમેદ ને આશાથી કે આપણે તેમાં પણ
વધારો કરીને આપણું, માળાપનું, તથા લોકોનું ભલું ક-
રીએ. તે કામ જ્યારે આપણથી ન થાય ત્યારે માળાપે
કદ વેઠી આપેલું શક્તિરૂપી ધન ધૂળમાં નાખ્યા જેવું થાય છે.

પ્ર. સ્વસુધારો કયાં કયાં સાધનથી વધારી શકાય?

ઉ. ભણીને ઘણું ખરું ^૨ઉપચોગી જ્ઞાન મેળવવાથી,
સદાચરણી ને ડાહ્યા માણસની ઉસોખતથી, બારીક રીત-

૧ મધ્વરે આપેલી. ખીજરૂપે સર્વ શક્તિએ મધ્વરે માણસ
માત્રમાં મૂકેલી હોય છે, તેમને ઉછેરી માટી કરવીએ આ-
પણું કામ છે. ૨ ભણીને ધંધે લાગ્યા પછી ભણેલું પણ
છાકરાં વિસારી દે છે. ચોપડી સાચું કેઈ દહારો જોતાં
પણ નથી. ત્યારે માળાપે અરચેલા પૈસા અને પોતે લી-
ધેલી મહેનત સૌ પાણીમાં જ ગયાં કેળી! ભણવાથી વધારે
જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધન હાથ લાગે છે, માટે તેનો ઉપ-
ચોગ કરી પુસ્તકો વગેરેમાંથી ઉપચોગી જ્ઞાન મેળવવું જો-
ઈએ ૩ સત્પુરુષ કરવાની શાસ્ત્રમાં ઘણી ભલામણ કરી છે,
કેમકે સત્પુરુષના સહવાસથી આપણે સુધરીએ છીએ.

ના 'અવલોકનથી, સદ્ગુણી ને જ્ઞાન આપે એવી 'જ્ઞાત-
ચીતથી, મહાપુરુષોનાં સારાં મતોનું મેહેનત બધું એમનત
કરવાથી, અને સ્વપરીક્ષા કરવાની ટેવ પાડવાથી.

પાઠ ૧૪ મો.

‘જ્ઞતેન્દ્રિયપણું’.

મ. જ્ઞતેન્દ્રિયપણું શાને કહેછે ?

ઉ. વિચારશક્તિ અને ધર્મશાસ્ત્રે ખાંધેલી હૃદ તોડી મ-
નોવિકાર અને ઇન્દ્રિયભાગની વાસના જ્યારે આગળ ધ-
પવાનું કરેછે, ત્યારે તેમને આગળ વધવા ન દેતાં લ-
ગામમાં રાખવાની જે સત્તા તેનું નામ જ્ઞતેન્દ્રિયપણું.

મ. આ ધર્મ બળવવાનાં પ્રયોજન^૧ શાં શાં ?

ઉ. જે ભયમાં આપણે આવી પડવાના તેમની ખાતરી,

૧ ચોપડીએ કરતાં પણ વિશેષ જ્ઞાન સૃષ્ટિમાંહેલા પ-
દોર્થોને નિહાળવાથી મળે છે, પણ એવી તપાસ કરવાની
ટેવ થોડાજ પાડેછે. ૨ આપણા લોકોનો ઘણો વખત
ગપ્પો મારવામાં, નાતજાતની નિરર્થક વાતો કરવામાં, કે
ખીજની કુથલી કરવામાં જાયછે; એથી આપણને કાંઈ લા-
ભ થતો નથી. એના કરતાં કાંઈ જ્ઞાનની કે ઉપયોગી
વાતો કરીએ તો કેવું સાહે? વાદ વિવાદ કરવા, ભાષણ
કરવાં એ પણ વાતચીતના પેઠામાં આવી જાયછે. મેહે-
તાજીએ સ્ત્રી સ્થાપી વિદ્યાર્થિને સાહે ભોલતાં ને ભાષણ
કરતાં શીખવે તો તેથી ઘણો લાભ થાય. ૩ મોટા મોટા
રૂઢિઓ ને વિદ્વાનો જે જે મત આપી ગયાછે તે તે મત
વિષે વિચાર કરી સારાં નરસાં થોખી કાઢવાં ને સારાંનું
ગ્રહણ કરવું. એમ કરવાથી ઘણો લાભ થશે.

૪ ઇન્દ્રિએને જીતવાપણું. જે ઇન્દ્રિએને વશ રાખી શકે
તેજ મનનું ધારું પારપાડી સુખી થાય છે. ૫ કારણ કે સાધન.

બદકર્મ તરફ આપણું વલણ હોય તેનું જ્ઞાન, અને આપણા ઉપર જે અનેક માહુબા પથરાય છે તેનું જાણપણું, એ ત્રણ છે.

પ્ર. આ ધર્મની ક્યાં જરૂર છે?

ઉ. ઇન્દ્રિયભોગની વાસના, ખીજાઓ તરફના વખાણની માટી ધરણા, તામશી કે વેર લેવાની લાગણી, અને અદેજો કે લોભી સ્વભાવ, એ સર્વેને લગામમાં રાખવાની અંદર એની જરૂર છે.

પ્ર. જેને ખૂબ વશ રાખવો જોઈએ એવો કયો અવયવ આપણા શરીરમાં?

ઉ. જીભ; કારણ કે એ સૌથી વધારે નિરંકુશ છે.

પ્ર. જીભને સખત લગામની શા માટે જરૂર છે?

ઉ. જીભને અયોગ્ય રીતે કે બેદરકાર પણે વાપરવાથી અગણિત નુકશાન થાય છે એ માટે.

પ્ર. એ નુકશાન ગણાવો જોઈએ?

ઉ. હરેક દુષ્ટતા જાહર કરનાર એ છે, માણસની આ-ગરનો નાશ કરનાર એ છે, અનેક કુટુંબ કપીલાનો સલાહ સંપ દૂર કરી કલહ કરાવનાર એ છે. ખીજા કોઈ પણ હથિઆરનો ધ્વા રૂઝાય, પણ જીગયા પડેલો રૂઝાય નહીં. હરેક પ્રકારની ઈર્ષ્યા દૂર થાય, પણ આ હાડકા વગરના નુકશાનકારક સાધનથી થએલી ઈર્ષ્યા દૂર થતી નથી.

પ્ર. બહુ બોલા સ્વભાવને હૃદમાં રાખવાના સારા ઊપાય ક્યાં?

ઉ. બોલતાં પેહેલાં વિચાર કરવો; ને આપણા જાતિ ભાઈઓને ઈર્ષ્ય કરવાને નહીં, પણ પરમશ્વરની કીર્તિ ગાવાને જીભ આપેલી છે એ યાદ રાખવું.

પ્ર. જીવેન્દ્રિયપણું એ અગત્યનો ગુણ છે?

ઉ. અગત્યનો છે એમાં શક નથી. એ વગર શ્રેષ્ઠ થવાની આશા ધૂળ મળેછે, અને અધમ પ્રકારનાં કુકર્મ કરાયછે. જે કોઈ આ ધર્મ આચરવામાં કાચો હોય છે તે સદાચરણી કદી થનાર નથી, જનમંડળમાં તે કીમતી માણસ થવાનો નહીં, અને તેના કુટુંબ કપીલામાં પણ તે સુખરૂપ નીવડવાનો નહીં.

પાઠ ૧૫ મો.

મનમારવું (સંયમ).

મ્ર. મન મારવું એટલે શું?

ઉ. આપણું કર્તવ્યથી વિરુદ્ધીતે મોજશોખ^૧ ફાયદો કે આબરૂ^૨ મેળવવાનું મન થતું હોય, અને આપણી સ્થિતિ^૩ અથવા દરજ્જાનો^૪ લાભ આપણા ધર્મથી ઉલટી રીતે લેવાતો હોય તેમી મનને ના પાડવી તેનું નામ મન મારવું અથવા સંયમ. જો તે દ્રવ્યપણા કરતાં ચઢતી જતનો આ ગુણ છે.

મ્ર. ઊપના સવાલનો આ પૂરો જવાબ છે કે કેમ?

૧ કેફ વગેરે વ્યસન કર્તવ્ય વિરુદ્ધ ગણાય. ૨ કોઈની થાપણુ ઝોળવવી, ચોરી લપ્પાડી કરીને ધન મેળવવું એ પણ કર્તવ્ય વિરુદ્ધ છે. ૩ કોઈના પુરતકમાંથી ચોરી કરી અંથક-તોની આબરૂ મેળવવી, પ્રયંગ કરી મોટામ મેળવવી એ અકર્તવ્ય કહેવાય. ૪ કોઈ અધિકારી સાથે આપણે એસતી હોય તે રિથિનો લાભ લઈ આપણે લોકના પૈસા ખાઈ જઈએ કે અધિકારી પાસે અન્યાય કરાવીએ તે. ૫ આપણે જ અધિકારી હોઈએને અધિકારનો લાભ લઈ લાંચ ખાઈએ કે ધેડ કરાવીએ તે.

ઉ. ના. નિરપરાધી^૧ ઇન્દ્રિયભોગની વાસના, અને ની-
તિમાન^૨ આજ્ઞાશી અને પણ તજવાનું આ ગુણ શીખવે
છે, કેમકે એમ કરવાથી આપણે આપણા ઉપર પૂર્ણ અ-
પત્યાર મેળવીએ છીએ.

પ્ર. જીવેન્દ્રિયપણું અને સંયમ એમાં શે તફાવત છે?

ઉ. પાપમાં નાએ એવો મનોવિકાર અને ઇન્દ્રિયભોગ-
ની વાસનાને લગામમાં રાખવાનું જે કામ તે જીવેન્દ્રિય-
પણું; પરંતુ આપણો સુધારો થતો હોય કે આપણી કર-
જ^૩ બજવાની હોય ત્યારે આપણી નિરપરાધી ને વ-
ખાણવા જોગ વાંછનાએને પણ કબજે રાખવી તે સંયમ.

પ્ર. આ ગુણ સહેલાઈથી મેળવી શકાય એવો છે!

ઉ. ના. જાત્રુ અનુભવથી, અને કૃપાળુ પરમિશ્વરની
સહાયતા સાથે આપણા દૃઢ નિયમની^૪ પુત્કળ મદતથીજ

૧ શરીરે અત્તર ચોળીએ, કીમતી કપડાં પેહેરીએ,
સારું સારું ખાદ્યએ વગેરે આપણી ખાસે પુત્કળ પેસો હોય
તો ધુત્તા ભરેલું તો ના કહેવાય; તોપણ તે ઊડાઉપણું
તજવું એ સારી વાત છે. ૨ પોતાને હાથે ગાંધીએ બ-
જાવીએ, જાતો ખાદ્યએ વગેરે નીતિમાન ગમતો છે તે
ઉપર પણ અતિ આસક્તી ન રાખવી એનું નામ મન
મારવું. ૩ આપણે જમતા કે ખાજી રમતા હોઈએ તે વ-
ખત ગામમાં લાય થાય તો તે પડવું મૂકીને પણ મદતે
જવાની આપણી કરજ છે. એજ રીતે આપણે રાજ
આઠ કલાક ઊંઘતા હોઈએ પણ પોતાના સુધારા માટે
ધણો અભ્યાસ કરવાની જરૂર હોય તો આપણી ઊંઘ ઓ-
છી કરવી જોઈએ. જેની ટેવ પડી હોયછે તે દૂર કરવી એ
બહુ મુશ્કેલ કામ છે; જે દૃઢમનથી તોડવાનો નિયમ રાખે
અને તે નિયમને દૃઢતાથી વળગી રહે, તોજ તે દૂર થાયછે.
પાનસોપારી ખાવાનો ટેવ પડી હોય તે પણ એકાએક તજ
શકાતી નથી, તો ખીજી ટેવો એકદમ શી રીતે દૂર કરીશકાય?

એ ગુણ મળવાય છે.

પ્ર. આપણી તુરછ વાંછના, અને ઇન્દ્રિયભોગની વા-
સનાને ક્યલે રાખવાની શી જરૂર?

ઉ. તુરછ વાંછનાને ક્યલે રાખવાથી આપણને મન
મારવાની ટેવ પડેછે, અને તે વડે આપણી સદ્બુદ્ધિને
આપણે વધારે સારો ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ. ને કોઈ
તુરછ ભોગના ગુલામ થઈ જાય છે, તેનાથી આવી પડતી
હરકતો કદી પણ ટાળી શકાતી નથી.

મ. સંયમના ગુણ વગર કોઈને ચાલે ખરું?

ઉ. ના. કાં ગરીબ કે તાલેવર, કાં રાજા કે રંક, કાં
બાળક, જવાન, કે ધરડું, સૌને ધર્મ પાળવાની જરૂર છે;
કેમ કે આ જગતમાં ને કંઈ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, તે મે-
ળવાનો આધાર એના ઉપર છે, અને પરલોકમાં ને
અખંડ સુખ મળવાનું તે એનું જ ફળ સમજવું.

પાઠ ૧૬ મે.

લૌકિક ધર્મ.

પવિત્ર અથવા ઇશ્વર પ્રત્યે ધર્મ.

પ્ર. લૌકિક ધર્મના કેટલા ભાગ પડે?

ઉ. ત્રણ ૧ પવિત્ર અથવા ઇશ્વર પ્રત્યે ધર્મ; ૨ કુ-
ટુંબધર્મ, એટલે આપણાં સર્ગાવહાલાં પ્રત્યેના ધર્મ; ૩
જાહર અથવા સાર્વજનિક, એટલે મનુષ્ય માત્ર પ્રત્યેના
આપણા ધર્મ.

પ્ર. પરમશ્વર પ્રત્યે આપણે પ્રથમ ધર્મ કયો?

૧. પાછા રમવાના ચડસમાં શેલુગરે અમદાવાદ જોઈ હતું.

ઉ. જગતની નીતિનો નિયંત્રક, અને સર્વ બનાવની વ્યવસ્થા કરનાર એક ધ્રુવર છે એવું ને માનવું તે.

પ્ર. આમ માનવાથી પરમેશ્વર પ્રત્યે આપણા ખીજ કયા ધર્મ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉ. ને આપણે પરમેશ્વરને જગતનો કર્તા ને નિયંત્રક માનીએ તો આપણે જરૂર કરીને તેનો ભય રાખવો, તેના પર ભાવ રાખવો, તેની શ્રદ્ધા અથવા આસ્થા રાખવી, તેને શરણે રહેવું, તેની ભક્તિ કરવી, અને તેની આત્મા માનવી.

પ્ર. આ ઉપર ગણવેલા ધ્રુવર સંબંધી ધર્મો આપણે અવશ્ય પાળવા જોઈએ એવો ધ્રુવરનો ને હક છે તે શાથી સમજવો?

ઉ. બનાવેલી વસ્તુ ઉપર બનાવનારનો હક છેજ. આપણને ધ્રુવરે બનાવ્યા છે, માટે બનાવેલા પ્રાણી તરીકે તેના કાયદા પાળવાને તથા તેની મરજી પ્રમાણે વર્તવાને આપણે બંધાએ તો જોઈએ.

પ્ર. આપણે પરમેશ્વર ઉપર ભાવ શા માટે રાખવો જોઈએ?

ઉ. તેણે આપણને સરજ્યા, અને જીંદગી આપી, એટલુંજ નહીં પણ આપણા સુખ તથા મોજ શોખ માટે સઘળી જરૂરની વસ્તુઓ તેણે જગતમાં ભરી રાખી છે માટે. વળી આપણને દિન પ્રતિ દિન ઉછેરનાર પણ એ છે. આપણી પાસે ને કંઈ છે, અને ને કંઈ આપણે આ ભવને માટે કે આવતા ભવને માટે ખર્ચીએ

૧ નિયમમાં રાખનાર-સર્વોચ્ચ અલાવનાર, ૨ સુતારલાક-ડાનાં રમકડાં બનાવે તેના ઉપર સુતારનો સઘળી રીતે હવો છે, તેમ આપણા ઉપર આપણને બનાવનાર ધ્રુવરનો હક છે.

તે સો એની કૃપા ઉપર આધાર રાખે છે.

પ્ર. પ્રભુને બધા શા માટે રાખવો?

ઉ. એટલા માટે કે તે સર્વ શક્તિમાન છે. પોતે એવો સારો, ન્યાયી, અને પવિત્ર છે કે આપણાં કર્મની ચોખ્ખતા પ્રમાણે આપણને તે સજા કર્યા વગર રહેવાનો નહીં જ.

પ્ર. પ્રભુની બક્ષિત શા માટે કરવી?

ઉ. ધૃત્વર ભગવાનથી આપણું મન નિર્મળ થાય છે, સુમતિ સુઝે છે, પાપ કર્મથી વેગળાં રહેવાય છે, અને ધૃત્વર તેથી રાજી થાય છે, માટે દરેકનાં તેની બક્ષિત કરવાનો સર્વ મનુષ્યે નિયમ બાંધવો જોઈએ.

પાઠ ૧૭ મો.

શિષ્યધર્મ.

પ્ર. જ્યુરે પ્રત્યે આપણો ધર્મ કયો?

ઉ. તેમના હુકમને માન આપવું, તેમની સલાહ સ્વીકારવી, આમણુ ઉપર ધ્યાન આપવું, તેમનું માન સનમાન રાખવું, અને તેમના પર હેત રાખવું.

પ્ર. યુરે તરફ આપણે આવી વર્તણુક રાખવી જ નોંધીએ એમ શા માટે?

ઉ. કેમકે તે બે એક રીતે આપણાં માખાપ વૃદ્ધ છે, માટે આપણા ઉપર એવી વર્તણુક રાખવાનો તેમનો હક્ક છે એમ સમજવું.

પ્ર. ત્યારે આપણે તેમની સાથે કેવી રીતે વર્તવું ધટે?

ઉ. જ્યાં સુધી આપણે તેમના હાથ તળે રહીએ ત્યાં સુધી આપણા ખરેખરા માખાપ હોય એવી રીતે તેમને ગણવા.

✽ મહેતાજી—શિક્ષક.

પ્ર. આપણે તેમનું સન્માન રાખીએ છીએ તે શયી જણાય ?

ઉ. તેમના ઉપદેશ ઉપર ધ્યાન આપવાથી, તેમની સાથે અદ્વનથી બોલવાથી, અને તેમના વિષે વાતચિત પણ માનપૂર્વક કરવાથી. આપણે માટે તેમણે લીધેલી સંભાળ, ને ફિકરના બદલામાં આપણાથી બને તેટલી તેમની સેવા કરવી, અને આપણા હેતુસ્વી તથા બહુ કરનારા તે છે, એવું આપણા મનમાં હૃદયમાં રાખી તેમને સંભાર્યા કરવા.

પ્ર. ગુરૂની આત્મા ન માન્યાથી શું થાય?

ઉ. તેઓ રીસે બરાબ ને આપણને ચલાય નહિ, મરજીમાં આવે તેમ વર્તવાથી આપણે સારું શીખીએ નહિ ને સુબોધ પામીએ નહિ. ઉર્ધ્વ તથા નીચાની નાનપણમાં ટેવ પડવાથી ને સારું ન શીખવાથી માટપણે આપણને બાળું નુકશાન થાય.

પાઠ ૧૮ મો.

કુડુંબધર્મ.

પુત્રધર્મ.

પ્ર. પુત્ર તરીકે આપણા મુખ્ય ધર્મ કયો?

ઉ. માબાપ ઉપર હેત રાખવું, તેમને માન આપવું, અને તેમની આત્મા માનવી.

પ્ર. એને *આવશ્યક ધર્મ શા માટે કહેવો?

ઉ. એકલા માટે કે આપણી હયાતી તેઓ થકી છે. ને બીરાક આપણે પાપએ છીએ, ને કપડાં આપણે પેટરીએ છીએ, અને ને કેળવણી આપણે બધાએ છીએ,

* અગત્યનો—જરૂરનો.

તે સર્વને માટે આપણે તેમના દેણુદાર છીએ. તેમની કાળજીની આપણે નાનપણમાં ઉછર્યા, અને આપણે કમાવા ધમાતા થઈએ ત્યાં સુધી આપણી આનપાનાદિ ઓળે-નો આધાર તેમના ઉપર છે.

પ્ર. પુત્રધર્મ શી શી બાબતોથી ઓળખાય?

ઉ. માબાપ ઉપર અતિથે હેત રાખવાથી, તેમના હુ-કમને બહુ માન આપવાથી, તેમની સાકરી કરવાથી ને સંભાળ લેવાથી, તેમની ભીડે ભાગ પડવાથી, તેમની સાથે તથા તેમના વિષે માન મર્જદાપૂર્વક વાતચિત કરવાથી, તેમના સદ્ગુણને અનુસરીને વર્તવાથી, અને તેમના અવગુણને ઠોકવાથી.

પ્ર. આ શિવાય પુત્રધર્મ વિષે કંઈ બીજી બાબતો છે?

ઉ. હા. તેમને જેમ અને તેમ ઓછું પગલવું. તેઓ શીખામણ કે ડપકો દે તે નરમાશથી તથા ધ્યાન રાખીને માથે ચઢાવવો, અને તેમના કલ્યાણને માટે ખરા મનથી ધ્વિરની હિમ્મતમાં પ્રાર્થના કરવી.

પ્ર. આપણે આ ધર્મથી છૂટા થઈ શકીએ કે નહિ?

ઉ. કદીપણ નહિ. કોઈ છોકરાના કમ નથીએ તેનાં માબાપ જુડાં હોય તો તેમના કર્તૃકના દાખલા તેણે સંભાળથી તજવા; તથાપિ હરેક રીતે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પોતાનો ધર્મ બજાવવા ચુકવું નહિ.

પ્ર. શું પાત્રી હિમરના થયા પછી પણ આપણે આ ધર્મથી નિર્દોષપણે છૂટા થઈ ન શકીએ?

ઉ. ના. આપણી મેળે કામ કરવાને અને વિચાર કરવાને લાયક થયા હોઈએ, તોપણ આપણા માબાપના અનુમતને માન આપવા આપણે બંધાએલા છીએ. જરૂરને પ્રસંગે હિમ્મતમાં તેમની સલાહ લેવી, અને આપણાં અચરણ તેમને ગમે એજ આ સંસારમાં સૌથી સારું

કળા માણું એમ માનવું.

પ્ર. આ ધર્મની અવગણના શા માટે નીચ ગણાય?

ઉ. કેમકે તે શૃષ્ટીના હરેક નિયમની વિરૂધ્ધ છે. એમ કરવાથી આપણે ધણાજ કૃતદ્રવ્ય ધણેએ છીએ. જનાવર સરખાં પણ તેના માબાપના કલ્પામાં રહે છે, ને તેમના ઉપર માયા રાખે છે. એ માટે જે આ ધર્મ બળવતો નથી તે જંગલમાંનાં પશુ ને હવામાંનાં પક્ષી કરતાં પણ હલકી જાતનો ઠરે છે.

પ્ર. લૌકિક ધર્મમાં આને સૌથી મુખ્ય શા માટે ગણાય?

ઉ. કેમકે ખીજા કેાઈના ઉપકાર તળે આવી શકીએ તે અગાઉ આપણા ઉપર આપણા માબાપનો ઉપકાર થાય છે, અને તેમના ઉપકાર સંધાના કરતાં અતી જાતના હોય છે.

પ્ર. આ ધર્મ બળવવાથી શા ફાયદા થાય?

ઉ. કલ્યાણરો છોકરો સંધળે કેાણે માન પામ્યા વગર રહેતો નથી, તથા તેનું પોતાનું અંતઃકરણ તેની એવી ચાલ પસંદ કરે છે.

પ્ર. આ ધર્મ બળવનાર છોકરાની ચાલ વિશે ખીજાને કેવી આશા બંધાય છે?

ઉ. જેણે આ મોટા લૌકિક ધર્મ બળવ્યો છે, તે ખીજા સગાંસંબંધીઓ સાથે પણ સારી વર્તણૂક રાખશે એમ તક્કી થાય છે. એવું કવચિતજ બને છે કે પુત્રધર્મ નહિ પાળનાર છોકરો જહો માણસ નીવડે; તેમજ પુત્રધર્મ પાળનાર છોકરો જુડો માણસ નીવડે એવુંતો જવલ્લેજ બને.

પ્ર. આપણા માબાપના કર રહે ત્યારે આપણે તેમની સાથે કેવી વર્તણૂક ચલાવવી?

ઉ. જેટલા બને તેટલા પેદસો તેમને માટે અરચ કરવો,

અથવા જરૂર પડે તો જાતી ખેલેનવડે તેમને મદત કરવી તેમની આકરીને માટે ખરા ભાવથી તેમની સેવામાં હાજર રહેવું. મંદવાડ વખતે દિનાસો દેખ તેઓ શાંતિમાં રહે તેમ કરવું, અને તેમના દુઃખમાં ભાગીઆ થવું. તેઓ મુખસાતામાં રહે તેમ કરવામાં ડોઝ પાલુ કામ નીચું જે મહાભારત ગણવું નહિ.

પ્ર. છોકરે પુત્રધર્મી થવું જોઈએજ તેને માટે કંઈ બીજું કારણ તમે આપી શકો છો?

ઉ. પુત્ર કપુત ઉઠ્યાથી માઆપને જે દુઃખ થાયછે તે સપુત ઉઠવાથી તેમને ન થાય, માટે તેણે પુત્રધર્મી એટલે સપુત થવું જોઈએ. કૃત્યથી અને દુષ્ટ છોકરાથી જેવું દુઃખ ને વિટંબણુ માઆપને થાયછે તેવું બીજા કશાથી થવું નથી. બીજી હરેક આપત્તિ માણસ ખમી શકેછે, પરંતું છોકરાં નહારાં ઉઠે તો ઘડપણમાં મહા દુઃખ ખામીને તે ગગણ પામેછે.

પ્ર. માઆપને આપણે માન આપીએ છીએ એવું શાથી સાબીત થાય?

ઉ. જે કૃત્યથી તેઓ દલગિર થાય અને જેથી તેમની આખરૂને ડાઘ લાગે તેવાં કામ હરગીસજ ન કરવાથી.

પ્ર. આ ધર્મ તોડવાથી માઠાં ફળ શાં નીપડે?

ઉ. ધૈર્ય રહે, મનુષ્ય જાતને આપણું જો જોવું ગમે નહિ, આપણું અંતઃકરણ આપણને ફોલ્લા કરે, અને મુઆ પછી સજા થશે એવો ભય નિરંતર રહે.

પાઠ ૧૯ મો.

ભાંડુધર્મ.

પ્ર. ભાંડુ પ્રેમ એટલે શું?

ઉ. ભાઈ ખેલેન વચે જે હેત પ્રીત રહેવાં જોઈએ તે.

*કદીપત્ર-ગમે તેમ થાય તેમજ

પ્ર. બાંકુ પ્રેમને ધર્મ શા માટે ગણ્યો?

ઉ. એટલા માટે કે સઘળાં બાંકુ એક કુટુંબનાં માણસ હોવાથી આખા કુટુંબની સુખસાનના આધાર એક ખીજના પરસ્પર હેત વહાલ ઉપર રહેલો છે.

પ્ર. કયાં કારણોને લીધે આ ધર્મની વૃદ્ધિ કરતા રહેતી?

ઉ. ૧ છું, બાઈબાંકુ વચ્ચે જે નિકટનો^૧ સંબંધ છે તે જાતી રહેવા માટે; ૨ છું, માળાપ પ્રત્યે તેમણે જે હેત ને માન રાખવાં જોઈએ તેને માટે; ૩ છું, કુસંપથી કુટુંબમાં જે કલહ કંકાસ ને જુકશાન થાય છે તે ન થવા માટે; ૪ છું, લડાઈ ટંટાને આણખનાવથી કુટુંબની જે ક્ષતિ થાય છે તે ન થાય માટે.

પ્ર. આ ધર્મથી શા શા લાભ થાય?

ઉ. કુટુંબમાં સઘળાં વચ્ચે ખનાવ ને માયા હોય તે તે વડે હરેક લૌકીક, નીતિનાં, કે ધાર્મિક કર્તવ્ય સારી રીતે કરી શકાય છે. એથી વિશેષે કરીને કુટુંબના સંસારી લાભ વધે છે, ઇશ્વરની કૃપા મળે છે, અને લોકો એ વાત પસંદ કરી આપણને માન આપે છે.

પ્ર. આ ધર્મ પાળવાને માટે આપણે શું કરવું જોઈએ?

ઉ. હરેક બાબતમાં ખતતા સુધી ખમવું^૨ ને માફ કરવું. આપણીજ મરજી પ્રમાણે થાય, ને આપણનેજ સુખ મળે તે તરફ ન જતાં સામાને સુખ કરવામાં તત્પર રહેવું.

પ્ર. આપણાં સગાંમાં કંઈ ખોડા આપણ હોય તો તેનું કેમ?

ઉ. તેમના જે દુર્ગુણો દેખીતા હોય તેને માટે આંખ આડા કાન કરવા; અને જે દુર્ગુણ ગુપ્ત હોય તે દિવાડા

૧ નજીકનો-આડીનો. ૨ ગમ આવી-ખીજથી આપણને આડઆણ પડે તે વેકવી. ૩ ખીજાં આપણા વાંકમાં આવે તો માફ કરવું

કરવાથી અલગ રહેવું. તેમની જૂલને માટે માયાથી પીઝે રહીને અને છાની રીતે (એકાંતમાં) શીખામણ દેવી, અને આપણા ધર્મવડે કદરજ પડે નહીં ત્યાં સુધી તે જૂલો વિષે વાત પણ કાઢવી નહીં.

પ્ર. આ કરતાં કંઈ વધારે જોષ્ય છે નહીં?

ઉ. હા. આપણે એવી આલ ન સલાવરી કે એવા બોલ ન બોલવા, કે એવી સ્થિતિ ન ધારણ કરવી કે જેથી બીજાઓને રીસ ચડે. હમિશાં ક્ષમા કરવા તૈયાર રહેવું, અને શક્તિ પ્રમાણે ખરા મનથી અને હોંસથી તેમને મદત કરવી. તેમને જે જોષ્ય તે પ્રકરે પાડવા અને તે-રહી મહેનત લેવી, અને જેથી તેમનું સુખ વધે તે કરવા સુકવું નહીં.

પ્ર. આ ધર્મ વિષે જે બાકી રહ્યું હોય, તે થોડામાં કહેા જોષ્ય?

ઉ. આપણે એવું કામ ન કરવું કે જેને અનુસરવાથી આપણાં ભાઈ ભાંડુની ખરાબી થાય; વળી તેમને નકારી સલાહ આપીને બગાડવાં નહીં.

પ્ર. કુટુંબમાં અદેખાઈ વડે શી માઠી અસર થાયછે?

ઉ. એ દુર્ગુણ જેનામાં હોય, તે પોતાનાં માખાપને અન્યાયાં કરેછે, અને પોતાનાં ભાઈ મહેનતે તે અણ-મતી લાગેછે, માટે અદેખાઈનાં તો આવતાંજ પગલાં ટાળવાં જોષ્ય.

પ્ર. ભાઈનાંક ઉપર હેતુ વધારતા રહેવાનાં શાં કારણ?

ઉ. જે સલાહસંપ વડે આપણું આપું કુટુંબ જોડાઈ

*આપણા ભાઈએ ચોરી કરીને કાંઈ લીધું તે આપણા જાણવામાં હોય ને માખાપ પૂછે તે વખત સાચું બોલવાને આપણા ધર્મ છે, માટે જેટલું જાણતા હોઈએ તેટલું તેવે પ્રસંગે કહેવું.

રહ્યું હોય, તે સલાહસંપ કુટી જાય, તો કુટુંબનાં માણસોનાં વિભાગ પડવાથી આપણને દિલગીરી થવાની. તજવીજ તકરારો જૂલી જમણું, પાછલી તકરાર યાદ આવવાથી સોરણ થશે, અને વખતે એકાંતમાં હોઈશું ત્યારે એમ લાગશે, કે આપણે ધરસંસાર પેહેલાં સાથી સુખી હતો, ને હાલ આપણે દુઃખ પામીએ છીએ.

પ્ર. ધરનાં વડીલ માણસે નાનાં સાથે કેમ ચાલવું?

ઉ. તેમના ઉપર બને તેટલી માયા રાખવી, તેમની નિરપરાધી ગમતો વધારવી, તેમને બાણવવાં ને સારી સલાહ આપવી, અને હમેશાં તેમનાં રક્ષક ને આપાપ જાણે હોઈએ તે પ્રમાણે તેમની સાથે વર્તવું.

પ્ર. ધરનાં નાનાં માણસે વડીલો સાથે કેમ વર્તવું?

ઉ. વડીલોને તેમણે માખાપ જેવાં ગણવાં, માન મરજદા ને હેતથી તેમની સાથે વર્તવું, તેમની આત્મા પાળવી, અને તેમનાથી જાણે આપણે વધારે ડાહ્યાં હોઈએ એમ દેખાડી આગળ પડવાનો યત્ન કદી પણ કરતો નહીં.

પાઠ ૨૦ મો.

સ્વામીધર્મ.

પ્ર. આકરો સાથે આપણે કેમ ચાલવું?

ઉ. તેમની સાથે માયાથી ચાલવું, નરમાશથી ને ચોગ્ય ગીતે બોલવું. ચાલતા સુધી તેમને વધારે મહેનત ન આપવી, જરૂર કરતાં વધારે બોલો તેમના પર ન નાખવો, અને યુદ્ધામગીરીની બેડી જેમ તેમને આછી દુઃખકારક

*કંઠાળીને જુદાં ઘાય કે પરદેશ જઈ રહે. ૧ શેઠના આકર પ્રત્યે ધર્મ.

લાગે તેમ કરવું.

પ્ર. આને ધર્મ શા માટે કહેવો?

ઉ. એટલા માટે કે ચાકરો છે તે પણ આપણી પેઠે મનુષ્ય જાત છે. તેઓ ધંધરની નજરમાં આપણા સર-આજ છે. આપણાં ધણાં સુખનો આધાર તેમના પર છે, અને તેમની સ્થિતિજ એવી હોય છે, કે જેને માટે આપણને દયા આવે ને વિચાર થાય.

પ્ર. કૃતસંતા એ સ્વામીધર્મનો એક ભાગ છે એમ તમે ગણાવો કે?

ઉ. હા, ઉદારદીલતા માણસ આ વાત કબૂલ કરશે, અને ઉપકારનો બદલો કभी કર્યાને બદલે જોઇએ તે કરતાં વધારે આપવા તૈયાર રહેશે.

પ્ર. ચાકરો સાથેની વર્તણુકમાં આપણે શાથી અલગ રહેવું વાર?

ઉ. બોલવા ચાલવામાં આપણે તેમની સાથે હૃદયી જ્યારે હળી જવું નહિ. આપણે યાદ રાખવું કે તેઓ આપણા ચાકર છે, બાધજંધ નથી. આપણે હલકાથ ખતાવીને તેમને તેમની ખરી મરજદાથી બહાર જવા ન દેવા.

પ્ર. આટલું બસ છે કે કંઈ વધારે કહેવાનું છે?

ઉ. મળેલા હુકમની અવગણના કરવાનું મન થાય એવો લાભ તેમને આપણે કદી આપવો નહિ. આપણે પોતે સારાં કામ કરીને તેમને દાખવો. આપવો. જ્યારે તેઓ ખાટું કરે ત્યારે માયાથી તેમને ડપકો ને શીખામણ દેવાં; અને જ્યારે તેઓ સારું કરે ત્યારે તેમને ઉત્તેજન આપવું, એટલે ખરા મનથી તેમને ધૃષ્ટિત બદલો આ-

૧ ચાકરે થેડ ઉપર જે ઉપકાર કર્યો હોય તેનો થેડ લે લાખવો.

પવેા કે તેમ કરવાનું વચન આપવું.

પ્ર. જીના ને વિધારુ આકર સાથે કેવી વર્તણુક રાખવી?

ઉ. તેની સાથે માનથી ને પ્યારથી વર્તવું. આપણા ગ-
ળ પ્રમાણે તેને સુખ મળે તેમ કરવું, અને આપણે પડે
તેની ખરદાથ લેવા ચુકવું નહિ, કેમકે એવું કરવાથી તે
અત્યંત ખુશી થશે.

પ્ર. એમ કેમ?

ઉ. કેમકે તે આપણા ખાપના વારાનું એક ધરનું મા-
ણસ છે. તેની લાંખી ને નિમકહલાલ આકરીને વિચાર
યતાં આપણાં માખાપ વિષે, ભાઈચારાના સંબંધમાં થ-
એલી ગમત વિષે, અને પેદેલાં મળેલા કુટુંબ-સુખ વિષે
વિચાર આવે છે. એમાંનાં ધણાં સુખ પેદા કરનાર કે વ
ધારનાર સો વસા એ આકર હશે.

પાઠ ૨૧ મો.

સાર્વજનિક ધર્મ.

આસ્તામાં રહેવું.

પ્ર. સંબંધવાળી સાર્વજનિક આસ્તામાં રહેવું એટલે શું?

ઉ. સ્વાભાવિક એટલે માખાપની સત્તાને તાબે રહેવું,
ખીજને મળેલી એટલે વાલી અથવા રક્ષકની અને શિ-
ક્ષકની સત્તાને તાબે રહેવું, અને રાજસત્તા એટલે દેશ-

જરૂર આકર આપણે બાળક હતા ત્યારે આપણને ર-
માડતા, જીવની પેઠે સાચવતા, અને આપણને સુખ મ-
ળે તેમ કરતા, માટે તેમની વૃક્ષાવસ્થામાં આપણે તેનો
ખદ્દો વાળવો જોઈએ. ૧ જેની સાથે કંઈપણ સંબંધ-
લગવાડ છે તે. ૨ માખાપ મરી ગયા પછી તેમને ઠેકાણે
છોકરાનું જે રક્ષણ કરવું હોય તે.

ના કાયદાની તથા રાજની સત્તાને તાબે રહેવું.

પ્ર. છોકરાંએ માબાપના કહામાં શા માટે રહેવું?

ઉ. કેમ કે છોકરાંને પોતાની મિલકત પ્રમાણે ગણવાનો માબાપનો હક છે.

પ્ર. છોકરાંએ રક્ષકના ને શિક્ષકના કહામાં શા માટે રહેવું?

ઉ. છોકરાંનાં ખરા માબાપને ઠેકાણે તેઓ હોવાથી માબાપની સત્તા તેમને મળેલી છે; માટેજ તેમને ધર્મનાં માબાપ કહેછે. આ કારણથી તથા હુકમની અવરતા કરતાં કેળવણીનું કામ ચાલી શકે નહીં, માટે તેમની સત્તામાં રહેવાની જરૂર છે.

પ્ર. આ કહેવું (કેળવણીનું કામ ચાલી ન શકે તે કહેવું) કેમ શાળીત થાય?

ઉ. બંદોબસ્ત, સુચાલ, અને ખરી વ્યવસ્થા એ કેળવણીના કામમાં પેહેલાં જરૂરનાં છે. જ્યાં એ ન હોય ત્યાં વિદ્યાબ્યાસનો અંત આવેછે, વખત અને ખુદ્દિ નકામાં વપરાય છે, અને માત્ર ખરાબ લઠણોનો * સંચય થાયછે.

પ્ર. તાબેદારીની બાબતમાં શિક્ષકનો ખીજ કોઈ રીતે હક નથી?

ઉ. છે. એક ફરજની જોડે ખીજ આવે છેજ. આપણી કૃતજ્ઞતા ઉપર તેનો મોટો હક છે; અને કૃતજ્ઞતા હોય ત્યાં તાબેદારી આપો આપ ચાલી આવેછે.

પ્ર. દેશના કાયદા આપણે શા માટે પાળવા?

ઉ. એટલા માટે કે ધર્મશાસ્ત્રમાં કાયદા પાળવાનું કહ્યું છે; આપણી કારણ શક્તિ પણ તે પાળવાનું સાફ કહે છે; અને આપણા પોતાના લાભની ખાતર પણ તે પાળ-

વાની ઘણી જરૂર છે. માટે ને કોઈ સ્વદેશના કાયદા તોડે છે, અને ધર્મથીજ વિરુદ્ધ ચાલે છે (અથવા તેનું ખંડન કરે છે) તેને અરાબ સ્વદેશી, અને પોતાના પગપરજ કુહાડી મારનાર સમજવો.

પ્ર. તાબેદારી એટલાજ કારણથી માનવાની છે?

કિ. ના. તેને માટે ખીજાં ઘણાં કારણ છે. કાયદા સૌ-ના લાભને માટે બનાવેલા હોય છે; અને જૂદી જૂદી જાતોને ભેગી રાખનાર અરૂં પુછાવો તો એ કાયદાજ છે. જેમ શરીરને માટે અન્ન છે, તેમ પ્રજાને માટે કાયદા છે; એટલે જીંદગી, તંદુરસ્તી, રક્ષણ, ને આરામચેત પ્રજા માત્રને એનાથી છે.

પ્ર. આ ધર્મના લાભમાં ખીજું કંઈ કારણ તમે આપી શકશો?

ઉ. સઘળા દેશોમાં ને બધા જુગોમાં સૌથી સારા ને ડાહ્યા માણસોએ કાયદા બાંધેલા હોય છે. બનાવનારની બુદ્ધિ ને લાયકી વિષે, સંકડો વર્ષથી તેમને લોકોએ સ્વિકારેલા છે તે વિષે, અને તેમનો લાભ ને આપણે લેતા આખ્યા છીએ તે વિષે વિચાર કરતાં તો એમજ નક્કી થાય કે તેમને સંભાળવા, માન આપવું, ને પાળવા.

પ્ર. ત્યારે આ ધર્મ ને તોડે તેને શું ફળ મળે?

ઉ. ધિક્કાર, ગેરઆખર, ને સજા.

પ્ર. રાજાનો હુકમ થા માટે માનવો?

ઉ. કારણ કે કાયદાનો તે રક્ષક છે, અને ને રાજામાં

ધર્મશાસ્ત્ર અથવા ને ધર્મ પાળવામાં આવતો હોય તો, ૧ જેમ કે આપણા મૂળ કાયદા મનુએ બાંધ્યા તે સંકડો વર્ષથી ચાલે છે. ઉછાંછળા ને અણસમજી લોકો મહા પંડિતોએ બાંધેલા ધારા વિચાર કર્યા વગર હસી કાઢે છે, પણ એ બહુ ખોટું છે.

આપણે ઉછર્યા ને આપણું રક્ષણ થયું તે રાજનો તે ઉપરીછે.

પ્ર. રાજની તાબેદારી કેવી રીતે માનવી?

ઉ. જે સભ્યતા માન ને પ્યાર આપણે આપણાં ખા-
રાં માખાપ પ્રત્યે રાખીએ તે રમ્યતાના પિતા તરીકે આપણે
રાજ પ્રત્યે રાખવાં જોઈએ; કાયદાના ઉપરી તરીકે
આપણે તેની આજ્ઞામાં ને તાબેદારીમાં રહેવું જોઈએ;
અને પરમેશ્વરે તેને આપણા ઉપર રાજ કરવા મોકલેછે,
માટે રાજભક્તિ ને નિમકહલાલી આપણે તેની સાથે
રાખવી જોઈએ.

પાઠ ૨૨ મો.

સ્વદેશ હિતરક્ષા (દેશાભિમાન)

પ્ર. 'સ્વદેશહિતરક્ષા' એટલે શું?

ઉ. આપણા દેશ ઉપરનો પ્રેમ; એટલે દેશની ભૂમિ,
સ્થાનકો, કાયદા, અને આપણી પેઠે જેમને સ્વદેશ
જન્મ આપ્યા હોય તે સમજા ઉપર પ્રેમ રાખવો તે.

પ્ર. આ ધર્મ ન પળાય તો શું સમજવું?

ઉ. એ ધર્મ ન પાળનારનું-હૃદય દમ વગરનું ને કૃત્રિમ
છે એમ સમજવું. આ ધર્મ સધળે જોકાણે એટલે
રિવાજવામાં આંચેછે, કે ખીજા હરેક યુનાને માટે કોઈ
માફ કરનાર મળે, પણ જે કોઈ પોતાના દેશને માટે
બેદરકાર રહેછે તેનો સૌ ધિક્કાર ને તિરસ્કાર કરેછે.

૧ સ્વદેશ+હિત+રક્ષા, પોતાના દેશનું ક્ષ્યાણ ક-
રવાની ધરણ. ૨ ધર્માદા, વિદ્યાનાં, સુધારાનાં વગેરે; જેમ
કે ધર્મશાળા, દેવસ્થાન, સદાવત, નિયાળો, પુસ્તકશાળા,
દવાખાનાં, હુબરશાળાઓ વગેરે. ૩ નિમકહરામ. ૪ વિશેષ
કરીને વિલાયત વગેરે સુધરેલા દેશોમાં.

પ્ર. દેશાભિમાન શામાં રહેલોછે?

ઉ. આપણા દેશના કાયદા દૃઢપણે પાળવામાં, તેનાં સ્થાનકોને આશરે આપવામાં, દેશીભાષાઓને તથા દેશાભિમાનીઓને મદત કરવામાં, અને આપણા પોતાના કલ્યાણને સુખસાતા કરતાં દેશકલ્યાણને વધારે પસંદ કરવામાં.

પ્ર. એનાં કેટલાંક કૃળ ગણી બતાવો જોઈએ?

ઉ. આપણી જમીન જીએડાયછે તે દેશાભિમાનને લીધે; ખેડુંતને મહેનતમાં ખુશી રાખનાર, અને વિપત્તિની આંદર પણ સ્વભૂમિની સાથે જોડી રાખનાર દેશાભિમાન છે; રાજકારભારીઓને તેમની જાંજળમાં રોકો આપનાર એ છે; ધર્મના ઉપદેશકોને નિરાશા વખતે આશરો આપનાર એ છે; લઠાયક સિમાધૃઓને તથા ખલાશીઓને ભય રહિત ને મરણીઆ કરનાર એ છે; અને સ્વાભાવિક રીતે કે ધ્વિરથી મજેલી સ્થિતિમાં દરેક ગાણુસ દૃઢ રહેછે તે દેશાભિમાનીજ.

પ્ર. શા વિચારથી આપણા દેશપર પ્રીતિ રાખવાનું આપણને મન થાય છે?

ઉ. એ બુદ્ધિએ આપણને જન્મ આપ્યો, એમાંજ આપણે ઉછર્યા ને કેળવણી પામ્યા, આપણાં માબાપનું તે રહેઠાણ, ને આપણા બચપણનું તે ઘર છે. આપણા વડોવાની મરણુ બુદ્ધિ એ છે, અને આપણા ધન્યરત્નું મંદીર પણ એજછે.

જીએડુતો અને સમજના લોકો આપણું પાતળું મળે તોય પોતાનો દેશ તણ વિદેશમાં ધણું કરીને જાડ રહેતા નથી, અને પોતાનું કાગ હોંસથી કેવું જાયછે તેનું એક કારણ સ્વદેશ પ્રીતિ છે. પરદેશમાં ગએલા પણ પોતાના અસહ દેશને આહેછે, અને ત્યાં આવવાનું મન કરેછે.

પાઠ ૨૩ મો.

કૃતસ્તતા.

પ્ર. કૃતસ્તતા? એટલે શું?

ઉ. મળેલા લાભને માટે ઉપકાર માનવાની વૃત્તિ, અને એ લાભ આપનારનો આપણાથી અને તેમ સારી રીતે બદલો વાળવાની ઇચ્છા.

પ્ર. કૃતસ્તતાને ધર્મ શા માટે કહેવો?

ઉ. એટલા માટે કે એથી ન્યાય અને ગારાપણાની સમજ આપણમાં છે એમ માલમ પડે છે, અને આપણી માયાળુ વૃત્તિઓને ઉત્તેજિત મળે છે.

પ્ર. કૃતસ્તતાને આપણે જેમ ધર્મમાં ગણીએ છીએ તેવી રીતે તે માયાળુ બનોવૃત્તિમાં ગણી શકાય કે નહીં?

ઉ. હા, ગણી શકાય. કૃતસ્તતા જેનામાં નહોતો તે માણસ એવા સ્વભાવ^૩ વિરુદ્ધ ને નીચ ગણવામાં આવે છે કે એવા કૃતદ્રી માણસથી પણ “હું કૃતસ્ત નથી” એમ ચાર માણસમાં કદી કહી શકાય નહીં.

પ્ર. ખીજા બધા ધર્મમાં ને કૃતસ્તતામાં શો ફેર છે?

ઉ. ખીજા બધા ધર્મ પાળવામાં થોડી કે થણી મુશ્કેલી કે દુઃખદાયક અટકાવ નડે છે, પણ કૃતસ્તતાના આચરણમાં એવું કંઈ હોતું નથી. કૃતસ્તતા જાણવામાં ને પાળવામાં મિહાશ ને સંતોષ રહેલાં છે.

પ્ર. કૃતસ્ત માણસમાં ખીલીતો જેવું શું છે?

ઉ. તેનામાં ધર્મની અને નીતિની લાગણી બિલકુલ

૧ કૃત્તર ને કીડીના પાકની છાકરાંને યાદ દેવડાવતી.
૨ હ્યા પ્યાર વગેરે માયાળુ વૃત્તિઓ કહેવાય છે. ૩ જન સ્વભાવ કૃતસ્ત હોય છે, માટે કૃતદ્રીને સ્વભાવ વિરુદ્ધ = અસ્વભાવિક કહીએ તો યાચી (ઐરંગજેબ સરખો.

હોતી નથી. જગત્કર્તાની તાબેદારીનો ને સેવા આકર્ષીનો પાથો તેણે આપણા ઉપર કરેલા ઉપકાર છે. એ મોટે ભાણે કૃતઘ્ન થાયંત તે તેના પરમશ્વરને તરેછે; સંઘળી સારી વસ્તુના આપનાર ઉદાર હૃદયને તે જુલન-ગાર ગણેછે અને તેને ચિઠ્ઠરે છે.

પ્ર. એમ કેમ?

ઉ. કેમ કે જે જે લાભ મળે તેને લાભ ગણવામાં ન આવે અને તેવા આપણામાં કૃતઘ્ન લાગણી દિવ્ય ન થાય. તો આપણી નજર તે (લાભ) નુકશાન અને પીડાકારી બાજે યર્મ પડેછે; આપણા ઉપર ઉપકાર કરનારને આપણે દુશ્મન અને ચિઠ્ઠારવા જોય વસ્તુ ગણીએ છીએ.

પ્ર. આપણી કૃતતા સૌથી સારી શ્રીતે કેમ બતાવી શકાય?

ઉ. આપણા ઉપર ઉપકાર કરનારની જેવી દુશ્મ જણાય તે પ્રમાણે નિમકહલાલીથી ચાલવું, તેની આસા બરાબર માનવી. અને તેનું સન્માન રાખવું. સન્માન રાખવાથી તેના બલને ગાટે ખરા મનથી પ્રાર્થના કરવાનું, તેની સેવા કરવાનું, તેની ચાલચલકલ અને માલમિદત ઉપર ચતા હુમલાથી બચાવ કરવાનું વલણ થયું, એટલે ઉપકારનો બદલો સારી રીતે વાળી શકાય.

પાઠ ૨૪ મો.

સહયતા.

પ્ર. 'સહયતા એટલે શું'?

ઉ. ખીજા સાથે માયા મમતા ને સહકારથી વર્તવું,
૧ વિવેક-આ વિષેનો ચોથીઓપડીમાં પાઠ છે તે ઉપર છાકરાનું ધ્યાન ખેંચવું.

એટલે આપણા સમાગમમાં તેઓને સુખ એવ લાગે. આપણા પોતાના કરતાં તેમને વધારે માનવંતા ગણવા, અને તેમને માટે વધારે કાળજી રાખવી.

પ્ર. આ સદ્ગુણને મહત્ત્વ શાથી મળેછે?

ઉ. મન મારવાના ગુણથી. ખીજાના સુખને માટે આપણી પોતાની ઇચ્છા છાડી દેવી. આ કારણથીજ એને ઉદાર સદ્ગુણ કહેછે.

પ્ર. એમાં શાં ફળ થાયછે?

ઉ. એથી લોક આપણા વિષે સારો વિચાર બાંધેછે, અને તેઓ આપણું વિશેષ માન રાખેછે. એથી સંસાર સુખરૂપ થાયછે. સારો સ્વભાવ રાખવાથી, અને જૂઠા જૂઠા પક્ષમાં મિત્રાચારી વધારવાથી નીતિધર્મને પુષ્ટી મળે છે, તથા નાતજાતના લોકને લાભ થાયછે.

પ્ર. શું વિવેક એકલો આચરણમાંજ રહેલો છે?

ઉ. ના, આપણી જોલણ પણ સભ્ય જોઈએ; એટલે અસભ્ય, કથોલીતાં, જડસાં, કે અપ્રીતિ ભરેલાં પેણ સંભાળથી તજવાં.

પાઠ રજમે.

પરોપકાર બુદ્ધિ.

પ્ર. પરોપકારબુદ્ધિ એટલે શું?

ઉ. માણસ જાતનું સારું કરવાની લાગણીને તથા તેમનાં સુખ વધારવાની ને 'હાજતો દૂર કરવાની એક સરખી તિવ્ર ધરણને પરોપકાર બુદ્ધિ કહેછે.

*પોપટનાં જે બચ્ચાં વિષેનો પાઠ જુઓ. ૧ ગરજ મ દાડવી અથવા જડરીઆત પુરી પાડવી. ૨ ઓછી ન થાય એવી અખંડ.

પ્ર. દયા અને પરોપકાર એકજ છે કે કેમ?

ઉ. કેવળ એકજ છે એમ નહિ. દયાનો ખોલોજો અર્થ લખ્યો તો તેમાં પરોપકારની સાથે આપણાં લક્ષણને પરિપૂર્ણ કરનાર હરેક સદ્ગુણ આવી જાય. તેનો કુંકો અર્થ લખ્યો તો તે પરોપકાર એટલે ગરીબની તંગીઓ દૂર કરવામાં આપણી પાસે જે હોય તેનો કેટલોક ભાગ માફકો હોયે વાપરવો તે.

પ્ર. આ ધર્મ બજાવવાનાં * પ્રયોજન ક્રીયાં ક્રીયાં?

ઉ. મુખ્ય એ કે પરમેશ્વર આપણું બધું કરનાર છે તેની બારે સમજ; અને ખીજું એ કે આપણે સૌ તેનાં બનાવેલાં પ્રાણી છીએ એ યાદ રાખવું. આપણે સર્વેને સરખી તંગીઓ ને ખપ પડેછે, સમજાવે સરખાં દુઃખ આવી પડેછે, અને મદતને માટે સર્વેને એક ખીજની જરૂર પડેછે.

પ્ર. શું પરોપકાર કરણીમાંજ રહેલો છે?

ઉ. ના, વિચાર ઉપર પણ તેની જખરી સત્તા છે. ખીજાનાં કામ જોઈ છે એવું પરોપકાર બુદ્ધિવાળો માણસ મનમાં આવવા દેતો નથી. તો પછી તે લોકોએ પોતાનાં કામ જોઈ દેવથી કર્યાં છે તેનો વિચાર તો એના મનમાં ક્યાંથીજ આવે? હરકોઈએ પરોપકાર વગેરે કરેલાં કામ સારા હેતુવાળાં કર્યાં હશે એવો સવળો અર્થ તે લેછે. તેના મનને જોઈ લાગે એવી વૃત્તિ તે રાખતો નથી, અને કદી લાગે તો તે હથેલીમાં ગણીને મનમાંથી કાઢી નાંખેછે.

પ્ર. જગતમાં પરોપકાર બુદ્ધિનો ગુણ કેવો ગણાય?

ઉ. મારો. એવા સદ્ગુણ શોડાજ છે કે જેમને લોકો પરોપકાર જેટલા આહવા લેાય, માટે સંભાળ રાખવી કે

આપણી પરોપકારશક્તિ પોતાને જીવરચાનેજ જળવાઈ રહે.

પ્ર. પરોપકારનું મૂળ શેમાં છે?

ઉ. પરમેશ્વર ઉપરના ભાવમાં; કેમકે માણસેા ઉપરની સદ્ભાવના ત્યાંથીજ ઉત્પન્ન થાયછે.

પ્ર. આપણે ઘણા લોકથી ઠગાઈએ છીએ, અને ગુણ પછવાડે અવગુણ કરનારા આપણને મળે છે, તેથી શું આપણે આ ધર્મ છોડી દઈએ તો નિર્દોષ થઈએ કે?

ઉ. કદી નહિ. જ્યાં સુખી સંસારનો સંબંધ જડતી છે. અથવા જગતમાં દરિદ્રતા ને જીવનમ આલુ છે, ત્યાંસુખી આ ધર્મ પાળવોજ જોઈએ. આ ફરજ આપણે પ્રધરને આદા કરવાની છે. આપણને જાણેા આપણે એકલા તેનાજ હાથમાં છે, અને જ્યાં સુખી તે આપણને બંધનમાંથી છૂટા કરે નહિ, ત્યાં સુખી પરોપકાર કરવા આપણે બંધા-એલા છીએ.

પાઠ ૨૬ મો.

નિષ્કપટ (સત્યશીલતા).

પ્ર. નિષ્કપટ તે શું?

ઉ. પ્રમાણિકપણે ને ચોખ્ખાવટથી ચાલવું. દરેક જાતની ઠગાઈ અને ઢોંગને ચિહ્નારમાં.

પ્ર. નિષ્કપટને સદ્ગુણ શા માટે કહેછે?

ઉ. કેમકે * જનમંડળના પ્રથક આદમીના ભલાને માટે એની જરૂર છે.

પ્ર. જીકને તમે કેવી ગણો છો?

* માણસ સમગ્ર; અને પ્રથક એટલે દરેક માણસ. આ વિષય શીખવતાં જીક વિષેનો પાઠ ઉપયોગમાં લેવો.

ઉ. સમજના દુર્ગુણોમાં તેને જીવ્ય ને અધ્યય ગણીએ છીએ. ઇશ્વરની નજરમાં તે સૌથી વધારે ધિક્કારવા જોગ છે. એથી ખીકણી ને સ્વાર્થી સ્વભાવ માલગ પડેછે; અને હરેક દુર્ગુણ એમાંથી પેદા થાયછે.

પ્ર. એક મહાપંડિતને કોઈએ પ્રશ્ન્યું કે જુદું બોલવાથી માણસને શું ફળ મળે છે, ત્યારે તેણે કેવો જવાબ આપ્યો?

ઉ. “સાચું બોલે તોપણ કોઈ માને નહિ”, એ ફળ તેને મળેછે.

પ્ર. ખરી અથવા સ્પષ્ટ જુકીયીજ માત્ર અલગ રહેવાનું છે?

ઉ. ના. હરેક જાતની છેતરપંડી, પછી મંથારાથી, વાળીથી, કે આચરણથી થતી હોય તેનાથી પણ દૂર રહેવું જોઈએ. દ્વીઅર્થી બોલવાથી, જે કહી સંભળાવતા હોય તેમાં મરી મથાણો ભિજવવાથી, કે એમાં જરાપણ કાંટ મારવાથી આપણાં લક્ષણને અનીતિનો ડાઘ લાગેછે.

પ્ર. નિઠકપટથી શા શા લાભ થાયછે?

ઉ. જે ખુલા દીલનો નિઠકપટી હોય છે, અને જેને પોતાની રહેણી કરણીમાં કંઈ છુપાવતા જેવું હોતું નથી, ને પાપકર્મોથી લજ્યાતો નથી, અને લોકમાં પોતાની જાંચી ચોગ્યતા જાળવી શકેછે, તેને સમજના માન આપેછે. તે ખજી ખાચરે ષડી રહેનારો હશે, તોપણ તે સ્વતંત્ર, નિર્મળ, અને મહાન રહેછે.

પ્ર. એથી સામાને શા શા લાભ થાય?

ઉ. મિત્રાચારી ભરેલા અને વિશ્વાસુ વ્યવહારનું સુખ મળેછે. એથી સાર્વજનિક કામને આશરો મળે છે, અને તેને નબાવી શકાયછે.

પ્ર. સાચવટ જાળવવામાં કયો સાધારણ ફર્ગુણ તજ-
વા જોઈએ?

ઉ. જુઠાં વખાણ કુવાની ટેવ તજવી જોઈએ. આ
ફર્ગુણને સારીપેઠે ધિક્કારવો જોઈએ, કેમકે એથી ખીજા
છેતરાય છે: અને તેમની સ્વપ્રીતિ^૧ તથા જોડી બકામ
સાંભળવાની હોસને એથી પુણી મળે છે; તેમજ
આપણે પોતે આપણી જૂનો ને જોડા ખાંપણ વિષે 'પા-
રેખડ' લોકોથી જાણી થકતા નથી, સમજ તે સુધારવાનો
આપણને લાગ મળતો નથી.

પ્ર. સત્યશીલતા જાળવવાના ઉપાય ક્રીયા ક્રીયા?

ઉ. ખોલતા પેઢેલાં વિચાર કરવો; ખીજા ઉપરનાં હ-
દથી જ્યાં આહવા કે કંટાળાને કબજામાં રાખવાં; આ-
પણી તર્કચક્રિતને લગામમાં રાખવી; જે 'કથન મુખ્ય ક-
મ્'ને આપણને લાગુ પડતું હોય, અથવા જે ખીજાને લાગુ
પડતું હોય, તે કહેતાં ખૂબ સંભાળ રાખવી.

પાઠ ૨૭ મો.

નષ્ટતા (સૌમ્યતા).

પ્ર. નષ્ટતા એટલે શું?

ઉ. જેની સાથે આપણો કોઈપણ તરેહનો સંબંધ હોય,
અથવા જેના ઉપર આપણો અધિકાર હોય, તેની સાથે
ખોલવા આલવામાં મીઠાશ રાખવી તે.

પ્ર. એને ધર્મ શા માટે કહે છે?

ઉ. કેમ કે એમાં લોકોના મુખમાં તથા વખતે લાભમાં
પણુ ધણો વધારો થાય છે, અને પાપ કરવાની ધણી લા-
લચો એથી તજાય છે.

૧ પોતા વિષે પ્રેમ. ૨ કહેણ—કહેવાનું.

પ્ર. ખરી નરમાથી શા શા લાભ થાય?

ઉ. મહાકવિ (શિક્ષણીઅર) કહે છે કે “એ મેવડી ગીતે લાભકારી છે; એટલે જે માણસ નરમાથ વાપરે છે તે સર્વનો પ્યાર મળવેછે, અને જેમની સાથે તે નરમાથ રાખેછે તેમને પોતાની દુઃખદાયક અવસ્થા ને ધંધા પણ મીઠાં થઈ પડેછે.”

પ્ર. શૃષ્ટીરૂપી પુસ્તકમાંથી આ શુદ્ધિ સંબંધી કાંઈ શી-
આમણ મળી શકે કે નહિ?

ઉ. હા, મળી શકેછે. સમ્રાજા સરજેલા પદાર્થોમાં નરમાથ રહેલી છે, અને તેથી માલગ પડી આવેછે જે તેનો કર્તા પણ નમ્રતા ને માયાથી ભરેલો છે. સાંજે પડતી ગ્રા-
કળ, સવારે આવતી પવનની લેહેરો, ગ્રાવણના ખીમા સ-
રવડા, ભાદરવાનો મંદ ઝરમર કરતો મેહુલો, અસ્ત થતા
સૂર્યના કીણો, અને રાતે સંભળાતો મંદ શાંત અવાજ,
એ સર્વે તેના બતાવનારનું નમ્રપણું બતાવેછે. આ સ-
મ્રાજા બતાવ નિરંતર ને સમજો ઠેકાણે જોવામાં આવે છે.
પવનના સુસવાડે, અને વર્ષાદગી ભયંકર ગર્જના તો ક્યમિ-
તજ સાંભળીએ છીએ.

પ્ર. આ ગુણ શું ઉપલા ડોળવાળો ધર્મ છે?

ઉ. ના. એની મતલબ ખીજને આજવા કરતાં ખુશી
કરવાની છે. એનો વિશેષ ગુણ એ છે કે જ્યાં ઉપરીપણું
હાય નીચેનાં માણસોને સખતાઈ ભરેલું લાગતું હોય ત્યાં
તે ઠાંક્યું.

પ્ર. આની સાથે નજીકનો સંબંધ રાખનાર માયાણ
સદ્ગુણ ખીજ કયા કયા આવેછે?

ઉ. એથી આપણા જાતિભાઈઓની દિલગીરીમાં આ-

૧ ઉપર ઉપરનો—બહારનો.

પણે બાગ લેતા થઇએ છીએ, અને તેમની જોડ પાંપ-
ણને માટે સખતાઈ રાખતા નથી. એમના ઉપર ઉપકાર
કરીએ તે એ સ્વભાવથી તેઓ ખમણા ખુશી થઇને કબજા
કરે છે. ઉપકારના ખોજનો સખત ગાર પણ એથી બા-
ગતો નથી. ઉતાવળમાં અર્થ્યાદ ખોજાતાં વેણ એથી અ-
ટકે છે. ગુસ્સામાં ઝાંઝ અટો હોય તે નરમ પડે છે. નમ્ર-
પણ એ શાંતિનો સાથી અને તેને વધારનાર છે.

પ્ર. કયા કયા દુઃખ અને અણગમતા, દુર્ગુણોનો એ સા-
માવાળીઓ છે?

ઉ. અહંકારનો અને પોતાની મરજી પ્રમાણે જ કરવા-
ની હરીબાઈનો તે સામાવાળીઓ છે. ખીજને દુઃખ દે-
વાના વલણની, અને તેમને માફ ન કરવાની ખામીની
તે વિરુદ્ધ છે. નિર્દય રવભાવની અને ખીજ વિષે મત
ખાંધવામાં સખતાઈની તે સામે છે.

પ્ર. ખીજ કરતાં આ સદ્ગુણમાં વિશેષ લાભ કયા છે?

ઉ. દેશકલ્યાણનાં, દેશસુધારાનાં, યુરવીરપણાનાં, કે મન
મારવાનાં મહત્કાર્યો કરવાની જોગવાઈ કુવચિત જ મળે છે,
પરંતુ નમ્રપણાનું કામ નિરંતર પડે છે, અને તે આચર-
વાનાં સાધન હમેશાં આપણી નજીક જ હોય છે. મહાનંદ-
વાની શક્તિ થોડામાં જ છે, પરંતુ નમ્ર થવાની તો સ-
ઘળામાં છે. સૌ સારમાં ધોડોની આપદાઓ થોડાક જ દૂર
કંટી થકે, પરંતુ સઘળા તેની આપદાઓને હલકી (ઓછી)
કરી શકે, ઘણા જાણુ આખી પ્રજા ઉપર અમલ ચેળવી તે-
મનાં મુખદુઃખ ફેરવી શકતા નહીં, પરંતુ હરેક જણે ટાંપ
અભાગીઆ માણસની હાલત સુધારી શકે, કે તેની આ-
પદા ઓછી કરી શકે.

પ્ર. આ ગુણ શું આપણા મનુલ્યખાઈઓ પ્રાપ્ત

આગરવાનો છે?

ઉ. ના, પશુઓ અને જોમાં જીવ છે તે સર્વે પ્રાણે આગરનો. ઢોર ઉપર માયા રાખતી એ દયાળુ રવભાવળી નિશાળી છે. જે પોતાનાં ઢોર ઉપર ધાતકીપણું યુગ્તરે છે, તેનામાં સદ્ગુણ ને ન્યાયી રવભાવ જતાવતાર ઉમદા ગુણોની ખામી છે એમ સમજવું.

પાઠ ૨૮ મો.

ચોખવટ (પ્રમાણિકપણું).

પ્ર. ચોખવટ એટલે શું?

ઉ. પારકી મિલકત તરફ વાજળી ને પ્રમાણિક નજરે જોવું; અને પોતાના કામકાજમાં હલકા ને સ્વાર્થી ઘાઠ ઘડવાથી દૂર રહેવું તે.

પ્ર. એ ધર્મ શા માટે કહેવાય?

ઉ. એટલા માટે કે એ વગર સંસાર અન્યવસ્થામાં આવી પડે, વેપારરોજગારખંધ પડે, અને સુધરેલા પ્રદેશ પણ ચોર અને ખુનીઓનું રહેઠાણ થઈ પડે.

પ્ર. આ ધર્મનું શી રીતે ઉલંઘન થાય?

ઉ. ઉઘાડી લુટકાટ જોવા જીલમથીજ એનું ઉલંઘન થાયછે, એટલુંજ નહિ પણ દરેક જ્વતળી ડગાઈ અને છે તરખંડીયા પણ તેનું ઉલંઘન થાયછે. વાળી ન સક્ષીએ એવું દેવું કરવાથી, આપણા નોકર આકરની વાજળી રોજમાં કે સરકારી નોકરીના પગારમાં જલથાપ દેવાથી, ખાજી ન આપવાને ધૂરંદે ઉછીનું લાવવાથી, અને વેપારીનો માલ એાછે પડાવી લેવાનો પત્તન કરવાથી પ્રમાણિકપણું ઉ-

લંબન થાયછે.

પ્ર. એનું ઉલંબન શા શા કારણથી થાયછે?

ઉ. અતિ લોભી સ્વભાવ, ઊડાઉપણું, સ્વહંદ, એટી-પાટું, અને સુધર્મા વગરની સમજશક્તિ, એ કારણોથી.

પ્ર. અપ્રમાણિકપણથી અલગ રહેવાના શા શા ઉપાય?

ઉ. ખીજાનાં ચઢીઆતાં સુખ સંપત તરફ અદેખાઈ કર્યા શિવાય જોવાની ટેવ પાડવી, આપણી આશાતૃષ્ણાને આપણાં સાધનોની હદ બહાર જતી અટકાવવી, આપણા ધંધારોજગામમાં મહેનતથી મર્યા રહેવું, અને એ દુર્ગુણ અધમ ને નીચછે એવું આપણા મનમાં નિરંતર સમજી રાખવું.

પ્ર. પ્રમાણિક માણસના મનપર સૌથી વધારે દુઃખદાયક બોલો કયોછે?

ઉ. વાજાની દેવું વાળવાની પોતામાં તાકાત નથી એવું જાણવું તે. એ માટે, કોઈવાર કરજાની આપદમાં આવી પડવાની કમખત્રી ન લાગે એને માટેલાંખી નજરથી ને 'સંયમથી સારીપેઠે' મહેનત કરવી,

પ્ર. ઉધાર ઉછીનું કરવાની ટેવ સારી છે?

ઉ. ના, આપણા મોજથોપ્પને માટે ઉધાર ઉછીનું કરવા કરતાં દુઃખ વેઠવું સારું.

પ્ર. પરંતુ ઉધાર ઉછીનું કરવાની કદાચ આપણને જરૂર પડે તો પછી કેમ કરવું?

ઉ. તે પાછું વાળવાને ગેરુણી તક સાધવી. તે પાછું વળતાં સુખી આપણો ખરચ 'કમી' કરવો, અને કોઈ

૧ મન માગવું.

૨ ઘણાને બપડાક મારી મોં રાતું રાખવાની ટેવ લેાય છે. જેમ પેસો ખુટતો જાય તેમ બહારનું ડોળ રાખવા

જાતના જાજ શોખમાં ન પડવું.

પાઠ ૨૯ મેં.

મોકું મન.

મ. મોકું મન ઝેરલે શું?

કે. જીજ્ઞાનાં કૃત્યો ને તે કરવાનાં કારણ વિષે માયા મહેરબાનીથી મત્ત ખાંધવાનો સ્વભાવ.

મ. એને ધર્મ શા માટે કહેવો?

કે. ઝેરલા માટે કે એ વગર ધણી બાબતોમાં ધન-સાક્ષ આપી શકાય નહિ, અને સત્ય જોળી કઠાય નહિ.

મ. એને ધર્મ ગણવાનું કોઈ ખીચું કારણ છે?

કે. હા, આપણા મનુષ્ય ભાઈઓ સંખ્યાની આપણા આપણું જ્ઞાનને લીધે, તેમનાં ધણાં કૃત્યો આચરવાનું કારણ નિર્દોષ ને વખાણવાળેગ હોય, તોપણ તે આપણને કપકો આપવા જોગ જણાય; એ માટે, તથા આપણને વારે વારે હેતરાવાનો સંભવ છે, માટે હરેક બાબત વિષે બનતા સુખી સવળો અર્થ લઈને મત ખાંધવા.

કરજ કરી ખરચ કરે પણ અંતે તેની વધારે ખરાબી થાય છે.

૧ કેટલાકે કાગડાની પેઠે જીજ્ઞાનાં ચાંદાંજ જોઈ, ઝેરલે સામાનું સાક્ષ તેમની નજરે ક્યાંથી પડે? માટે મનનો હોય તે જીજ્ઞાની સરસાધ જુએ, નખજાઈ ઊપર ધ્યાન ન આપે. સામાએ જોડાજ ભાવથી કર્યુ હશે એમ તે માનતો નથી. ધનસાક્ષાર પણ તોહમતવાળાએ જુનો કયો નથી એમ મનમાં રાખી તપાસ કરે છે. ૨ કેમકે આપણને પૂર્ણ જ્ઞાન નથી તેમ સામાના પેટમાં આપણું પેશી શકતા નથી. ૩ કોઈ દાન કરે તો અવળો અર્થ લેનાર કહેશે, એ તો એણે જગતમાં માન મેળવવા કસ્યું, ધણો

પ્ર. ખીજની ચાલચલકત વિષે મત આપતાં મોટા મનની જરૂર છે કે નહીં?

ઉ. છે; કેમકે તે વગર આપણે નિષ્પક્ષપાતી થઈ શકતા નથી; અને એ કારણસર આપણે અન્યાય કરી ખેસવાના. ખીજ વિષેની ટુલના માત્ર અનુભવથીજ થઈ શકેછે; કેમકે ઘણાક દેખીતા ઊમાડા જેવા હોય, તોપણ ખરેખરા તે સારા માલમ પડી આવે. કોઈ માણસમાં ખરેખરા ફૂર્કા હોય તો પણ આપણું મોટું મન હશે, તો તે સદ્ગુણ શૂન્ય છે એમ આપણે નહિ માનીએ. મોટા મનનો માણસ કોઈ પણ ખામી વિષે ઉદાર દીલથી મત બંધાવું હશે તો તે જલદીથી જાણી જશે અને ખુશીથી ક્ષમા કરશે.

પ્ર. ખીજ કોઈ બાબતોમાં મોટા મનની જરૂર છે કે?

ઉ. હા, ખીજના મનની ટુલના કરવામાં એની જરૂર છે; કેમકે નહિતો આપણે ખમી ન શકાય એવા ને કરડા મીઠાજના થઈએ છીએ. આપણે યાદ રાખવું કે આપણાથી પણ જૂલ થાયછે, મોટે કોઈ આપણો જાતિભાઈ જૂલ કરે, તો તે આપણા તિરસ્કાર કરતાં દયાને વધારે પાત્ર છે.

પ્ર. મોટા મનની ખામી ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાયછે?

ઉ. આપણા પોતાના વિશે હું પદ અથવા અતિ જાત્રું મત ધરાવવાથી, અને આપણી ખોટો તથા લક્ષણના અભાવપણાથી. જે પોતાને ઓળખેછે તે હમિશ નમ્ર હોય છે, અને જે નમ્ર હોય તે હમિશ ખીજ પ્રત્યે પણ પૈસો હતો તે નાખેયક્યાં, એના ઉપરીએ બેળે બેળે કરાવ્યું હશે, ક્યમ જાણ્યું કે દાનજ હશે, વખતે બળવું ધર કૃણાર્પણે કર્યું હોય, વગેરે.

નરમાથ રાખેછે.

પ્ર. ખીજનાં માંદાં જોળનાર માણસપર કેવું આજ આવે છે?

ઉ. ખીજ ઉપર જે આજ તે મુકેછે તેજ પોતાને માથે આવેછે. જે પોતાના પાડાપાડોશીની નિંદા કરવા તત્પર રહેછ, તે જણ પોતાનીજ જાની આરશીમાં દેખાડતો હોય એવું થાયછે, એટલે તે ઉપરથી તેનું અંતઃકરણ કેવું છે તે જણાઈ આવેછે.

પાઠ ૪૦ મે.

ન્યાય.

પ્ર. ન્યાયનો અર્થ શો?

ઉ. ખીજ સાથેની વર્તણૂકમાં ખરૂં અને વાજખી કરવાનો જે દૃઢ નિયમ તેને ન્યાય કહેછે. એ સૌથી વધારે અગત્યનો ધર્મછે.

પ્ર. એને અગત્યનો ધર્મ કહેવાનું શું કારણ?

ઉ. જે માણસમાં એની ન્યુન હોય તે વખાણવા જોગ નથી; અને જ્યાં એ ધર્મ આચરવામાં આવતો નથી, ત્યાં સંસાર લાંબી મુદત નભી શકે નહીં. ઘણા સદ્ગુણ આ-હાવા લાયકછે, પણ ન્યાય તો મહા પ્રતાપી સદ્ગુણછે.

પ્ર. ન્યાયનો આધાર કયા ખાટા નિયમ ઉપરછ?

ઉ. આત્મવત્સર્વભૂતેષુયઃપર્યતિસપર્યતિ (એટલે સર્વ મનુષ્યને જે પોતાના જેવા જીએછ તેજ (ખરેખર) જીએ-છે). અથવા, ખીજએ પ્રત્યે આપણે એવી વર્તણૂક રાખવી કે જેવી વર્તણૂક આપણે તેમના તરફથી ધૃષ્ટીએ. આ નિયમનેજ આધારે આપણે વાજખી ગેરવાજખી શું

તે નક્કી કરી શકીએ.

પ્ર. વાંદે ત્યારે આ ધર્મ દેહત માણસનાજ સંબંધમાં પાળવાનો છે?

ઉ. ના. એમાં તો પશુ પક્ષી પણ આવી જાય; માટે ઢોર ઠાંક ઉપર ઘાતકીપણું ને જોર જીલમ કરવામાં આવે તોને માટે આપણને સજા થવાની એ નક્કી છે.

પ્ર. એને પ્રતાપી સદ્ગુણ શા માટે કહેછો?

ઉ. એટલા માટે કે ઘણા સદ્ગુણનું લેખૂળછે; માણસને બક્ષેલા શ્રેષ્ઠ ગુણોનો તે સાથીછે, અને હલકાર્ધ, મૂરખાઈ, તથા પાપકર્મ, એ હોય ત્યાં રહેવા પામતાં નથી.

પ્ર. કેવાં લક્ષણોની સાથે ન્યાય રહી શકતો નથી?

ઉ. જે માણસ ધોભી હોય તે ખસુસ અન્યાયી હોયછે. ભ્રમિચારી, ચાડીઓ, ખુશામતીઓ, વચન તોડનાર, છેતરપંડી કરનાર, અને જીલમી માણસ અન્યાયી હોય. એ માટે જે કોઈ પોતાના ત્રણ ધર્મ-ધ્વિર પ્રત્યે, પડોશી પ્રત્યે, ને પોતા પ્રત્યે—ઇમાનથી પાળેછે, તેજ ખરેખર મહાન અને ન્યાયી પુરુષ છે.

